[illegible] БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986
чылдың
октябрь
11
суббота
№ 238 (13238)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 көпеек.

КИЧЭЭНГЕЙНИ—ПРОФТЕХУЧИЛИЩЕЛЕРЖЕ

Тываның профтехучилищелери республиканың улус ажыл-агыйынга мергежилдиг кадрлар белеткээр херекке шагдан бээр-ле тодаргай үлүүн киирип келгеннер. Профтехучилищелер дооскан ам республиканың тудуг организацияларында, тус-тус ажыл-агыйларда ажылдап чоруур ат-сураглыглар база хөй. Олар боттарының ажылчын адынга чоргаарланып, боттарының күш-ажылчы чаагай ажыл-херектери-биле алдар-макталга төлептиг болуп чоруурлар.

Ажылчын чаа салгалды немей өстүрүп белеткээри, оларны амыдыралга быжыг туруштуг болдурары, күш-ажылчы чаагай чаңчылдарга кижизидери — чугула сорулга. Бисте кайда-даа чаа тудуглар немежип, аңаа ажылдаарынга мергежилдиг ажылчын кадрлар чыл келген тудум улам хөйү-биле хереглеттинип турар. Тываны малчыннар чурту дижир бис, малчыннаарынга сонуургалдыг аныяк-өскенни практиктиг дуржулгага өөрединден аңгыда, теоретиктиг билиглер-биле база чепсеглээр апаар. Оларны база-ла профтехучилищелерге өөредир. Калбак билиглиг механизатор кадрлар республиканың хөй-хөй ажыл-агыйларынга чыл санында-ла херек болуп артып турар.

Он ийиги беш чылда профтехөөредилге системазын дамчыштыр 15 муң мергежилдиг ажылчын кадрларны белеткээр ужурлуг. Чыл санында-ла үш муң ажыг кижини доостуруп үндүрери чугула. Ындыг турбуже бисте байдал дүвүренчиг. Улус ажыл-агыйынга кадрлар белеткээриниң планын Тываның профтехучилищелери эрткен чылын база күүсетпейн барган. Моон соңгаар бо ажылды быжыг холга тудар болгаш тодаргай угланыышкын-биле чорудар дизе, чүнү кылза чогуурул? Училищелерниң ат-алдарын көдүрери чугула, ооң дугайында чугаа чоруп турза-даа, херек кырында көскү ажыл чорбайн турар. Училищениң ат-алдары чүден тургустунарыл? Бирээде, бо өөредилге черлериниң өөредилге-материалдыг баазазы эң быжыг болуру чугула. Ындыг турбуже бисте № 6, 7, 8 ышкаш чамдык училищелерниң баазазы ам-даа чегей, ында эки мастерскаялар безин чок. Ийиде, училищелерге уругларның чурттаарынга таарымчалыг байдалдар турары болгаш хостуг үе-шакты эрттирери, нийти культурлуг аажы-чаңга кижизидилге чогуур деңнелге турары албан. Чаа-ла сески классты дооскан уруглар, оолдарга бүгү талалыг кичээнгей херек, оларга эптиг-ээлдек, чаагай сеткилдиг хамаарылга негеттинер. Ооң-биле чергелештир олардан негелде чаңгыс аай, быжыг болур ужурлуг.

Тываның профтехучилищелеринде өөредилге-кижизидилге ажылының деңнели дең-дески эвес. Хол дашты-биле чүве кылыр, карак ажыттаар, думчук бораланыр чоруктарны чок деп болбас. Чамдыкта өөредилге программазының күүселдезин безин кичээнгейге албас, кичээлдерниң идей-кижизидилгелиг талазын эки барымдаалавас, чок болза чүгле кичээл эрттирери-биле кызыгаарлангаш, уруглар-биле хөй таланың бот-тускайлан ажылдарын чорутпас фактыларның дугайын эрткен өөредилге чылының түңнелинде демдеглеттинип турганы таварылга эвес.

Чаңгыс-ла өөредилге бөлүүнде класс башкызы, мастер быжыглаттынган. Ооң аңгыда сургуулдарның боттарының хөй-нийти организацияларының төлээлери, нийти чурттаар черде кижизидикчи башкылар, спортчу секциялар, хөй санныг бөлгүмнер удуртукчулары (оларга хөй санныг акша-хөреңгини төлеп турар) база тускайлаттынган. Сөөлгү үеде училищелерде хүннүң ийиги чартын эрттирериниң планнары калбаа-биле тургустунгулаан, ында хөй талалыг ажылдарны шактан шак чедир бижигилеп каап болур. Багай чүве чүдел дизе, ол бүгүнүң канчаар боттанып турарынга контрольдуң чогу. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, училищелерниң ажылынга иштики контрольдуңда администрация, партия организациялары чогуур кичээнгейге тургузар үе келген. № 4, 3, 11 дээн ышкаш училище коллективтеринде чамдык чүгээр чүүлдер чедип алдынгылаан. Өөредилге-кижизидилге ажылының нийти деңнели Чадааның № 6 училищезинде кошкак деңнелде тургустунганын айтыр апаар.

Сургуулдар чыып алыр ажылдың күүсеттинмейн турарының бир чылдагааны — доктаамал профугланыышкын, ажылының чогунда; тус-тус черлерде партия, совет органнар-биле харылзааның кошкаанда, бааза бүдүрүлгелерниң талазындан деткимчениң чогунда. «Тыва агроүлетпүр тудуг», каттыжыышкын «Шагонартяжстрой», «Тыва спецмонтаж тудуг» трестер ышкаш улуг бааза бүдүрүлгелерниң, тус-тус РАҮК-терниң профтехучилищелерниң баазазын быжыглаарынга, сургуулдарның практика эрттирериниге, профугланыышкын ажылынга киржилгезин эң көскү болдурар үе келген.

Профтехучилищелерниң сургуулдарының идей-политиктиг, мөзү-шынар, интернационалчы база күш-дамыр кижизидилгезинче кичээнгей кажан-даа кошкаш дивес ужурлуг. Хостуг үе-шакты чогумчалыг организастаары, бот-тывынгыр уран чүүлдү, күш-культураны болгаш спортту, техниктиг чогаадылганы сайзырангайжыдары чугула. Үлегерлиг, быжыг сагылга-чурум каяа-даа негеттинер. Сургуулдарның боттарының бот-идепкейи, ВЛКСМ комитеттериниң ролю бедик турар ужурлуг.

ЧАРЫШТЫҢ МУРНАКЧЫЛАРЫ

Кызыл районнуң ажыл-агыйларындан «Х Улуг хурал» совхоз он ийиги беш чылдың баштайгы чылында эки көргүзүглерни чедип алган. Бо чылдың тос айларында күрүнеге садар планнарын: сүттү — 118 хуу, дүктү — 117 хуу, эътти — 102 хуу күүсеткен.

Совхоз кышка баш удур эки белеткенген. Малга четчир санныг чемни белеткеп алган. 3900 тонна сиген белеткээр планын 3950 тонна чедирип, сенаж болгаш силос салыр онаалдаларны 100 хуу күүседип ап шыдаан. Бо бүгү ажылдарны күүседиринге ажыл-агыйның ажыл-ишчилериниң ортузунга калбартып чоруткан социалистиг чарыш улуг рольду ойнаан.

— Бистиң совхозта 24 муң хой бар. Оларны 56 коданга үскен. Ол ышкаш совхозта 1200 баш мыйыстыг бода мал, 250 теве, 560 чылгы бар. Оларга четчир сигенни совхоз белеткээн болгаш кыштагларда чурттаалга бажыңнарынга, хой, инек, хураган кажааларынга септелгени доозуп турар. Ындыг септелгелерни совхоз барык 95 хуу күүседип алган. Мергежил аайы-биле тиилекчилер бисте хөй. Оларга шаңнал-макталды доктаамал тывысып тур бис. Ынчангаш кижи бүрүзү хүлээнген даалгаларын ажыр күүседир дээш аразында чарышты улам калбарткан — деп, мээң сонуургаан айтырыымга профком даргазы Доржу Байкараевич Баданай харыылады.

Шынап-ла, совхозта беш чылдың маадырлары, социалистиг чарыштың тиилекчилери хөй. Оларның бирээзи — бот-орулга-чарылгаже кирген малчын өг-бүлениң ээзи Андрей Байкараевич Содунам. Ооң коданында амгы үеде 450 хой бар. Ол бо чылын төрүүр чүс башка онааштыр 113 хураганны камгалап алган. Мурнакчы малчын коммунист Андрей Содунам «Хүндүлелдиң Дёмдээ», Күш-ажылчы Алдар орденниң үшкү чергези болгаш хөй санныг медальдар-биле шаңнаткан. Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны чоокта чаа, он бирги беш чылдың түңнели-биле, Күш-ажылчы Алдар орденниң ийиги чергези-биле база шаңнаткан **(чурукта)**.

Өшкү кадарчызы Сенди-Хууран Биче-оол база мурнакчыларның бирээзи. Бо чылын ол төрүүр чүс өшкүден 121 анайны камгалап, бир ангор өшкүдең 1 кг 100 грамм дүктү алган. Ам ооң коданында 350 өшкү бар. Мурнакчы малчын кышка ыяк белеткенген. Чурттаалга бажыңын, кажааларын септеп дооскан болгаш сиген-ширбиишти аалында чедирип алган болуп турар.

Совхозта чылгычылар Билчир-оол, Лопсаң, Константин Хорлууларның аттары билдингир. Олар база чарыштың мурнакчылары. Сураглыг тевежи Михаил Дагаажык беш чылдың маадыры болуп шылгарап, каш удаа хүндүлел, мактал бижиктер-биле шаңнаткан. Шак ындыг мурнакчыларны ажыл-агыйның янзы-бүрү алырларындан хөйнү адап болур.

Нийтизи-биле совхозтуң бүгү ажыл-ишчилери он ийиги беш чылдың планныг онаалдаларын хуусаа бетинде ажыр күүседир дээш бо хүннерде улам соруктуг ажылдап турар.

В. ПИВОВАРОВ.
Авторнуң фотозу.

АК-ДОВУРАКТАН МЕДЭЭЛЕР

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказының интернационалчы, эп-найыралдыг коллективи он ийиги беш чылдың бирги чылының тос айларында эки шынарлыг хөй муң тонна даг-дүгүн Төрээн чуртка берип, планын 110 хуу боттандырган, азы пландан ажыр 8866 тоннаны бүдүрген.

Бедик сорттуг даг-дүгү арыглаар цех (начальниги Б. Г. Стародумова), бедүүн рудадан арыглаар цех (начальниги Б. Г. Устинов) чүгле сентябрь айда бодунуң тус-тузунда 481, 929 тоннаны пландан ажыр бергеннер. Ылангыя С. М. Куулар биле [illegible]рыгларның удуртканы № 4,5 ээлчеглериниң кайызы-даа муң-муң ажыг тоннаны планындан ажыр күүсеткеш, ээлчеглер аразында калбарган социалистиг чарыштың тиилекчилери болган. Ооң бир тодаргай херечизи социалистиг чарышты билдилиг организастааны, күш-ажылдың сагылга-чурумун үндезини-биле экижиткени бедик көргүзүглерни чедип алырынга идиглиг болган.

— Темпини кошкатпайн, ам-даа улам күженишкинниг ажылдаар болзувусса, чыл планын декабрь эгезинде күүседиптериниң аргалары бар. Ам безин элээн хөй ээлчеглер Октябрь байырлалынга белек кылдыр он айларның планын күүсеткеш, ноябрьның үлүүнде ажылдап турар — деп, кол инженер Валерий Алексеевич Милосердов чугаалаан.

• • •

Ак-Довурактың № 2 электри четкилериниң коллективи трансформаторларны болгаш электри шугумнарын септээр талазы-биле планнарын 100,8 хуу күүсеткен. Коллективтиң ажылчыннары дериглер турар черлерни, ажылдаар өрээлдерни кышка удур чылыглап белеткээр, электри-биле хандырылганы эки байдалга тургузар дээш күженишкинниг ажылдап турар.

• • •

Энергетиктер 220—110 киловольт күштүг ток дамчыдар кол шугумнуң Ак-Довурак — Чадаана — Сүт-Хөл — Хандагайты подстанцияларының электри дериглериниң септелгезин бүрүн дооскан. Ам ол черлерде чырык дүн хүн чогу-биле чырып турар. Бо хүннерде район девискээриниң чурттакчылыг черлеринче ток үлей дамчыдар шугумнарның капитал септелгезин Октябрь байырлалының бетинде доозар дээш ажылын эгелээн.

Коллективте күш-ажылдың сагылга-чуруму экижээн. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедээн. Социалистиг чарыштың түңнелин доктаамал үндүрүп, мурнакчыларны илередип, тиилекчилерни шаңнап, мактап турары өөрүнчүг. Оларга электромонтерлар Б. С. Камалиев, А. Д. Сарыглар болгаш өскелер-даа хамааржыр.

А. ХЕРТЕК.

КЫШТАН ХҮР АЖЫРАР

Кыспай-оол Дондуп-оол чээрби чыл улаштыр хой кадарып турар. Төрүүр хой кадарып турган чүс хойдан 90-дан куду хураган албайн чораан. Ол ам «Ак-Туруг» совхозтуң Ак-Туруг салбырында ирт кадарып турар. Он ийиги беш чылдың баштайгы чылында ооң күш-ажылчы көргүзүглери чедиишкинниг болган. Кыспай-оол Дондукович оглу Валера-биле кады 500 баш иртти эки семирткеш, дужааган. Бир ирт-ле 45 кг чедип турган, а чазын кыргылда үезинде бир ирттен-не 3 кг дүктү кыргып алган.

Малчын ооң соонда 400 баш хураганны хүлээп алган. Чайын 5 тонна өдекти бөлгеш, 10 тонна сигенни белеткеп алган. Хостуг шактарында хой кажаазының ойбак черлерин чылыглап, кыштааның үүрмек септелгезин доозуп турар. Дуржулгалыг малчын аныяк дузалакчызы Алексей Сайбууга арга-дуржулгазын дамчыдып бербишаан, нийтиниң малын кыштан хүр ажырар дээш чүткүлдүг ажылдап турар.

К. КОМБУ.
Улуг-Хем район.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Рейкьявикче чорупканы

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев октябрь 10-да Москвадан АКШ-тың Президентизи Р. Рейган-биле ужуражыр дээш Рейкьявикче (Исландия) чорупкан. Ужуражыышкынны 1985 чылдың ноябрьда Женевага ийи таланың дугурушканының ёзугаар АКШ-че М. С. Горбачевтуң аян-чоруун белеткээри-биле чорудар.

Дээди деңнелге совет-американ ужуражыышкынга киржири-биле М. С. Горбачев-биле кады чоруткан албан кижилерниң составында СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның секретарьлары А. Ф. Добрынин болгаш А. Н. Яковлев, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының дузалакчызы А. С. Черняев, ССРЭ-ниң камгалал министриниң бирги оралакчызы С. Ф. Ахромеев олар кирип турар.

Аэропортка М. С. Горбачевту СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүннери Г. А. Алиев, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидаттар В. И. Долгих, Б. Н. Ельцин, С. Л. Соколов, Н. В. Талызин, СЭКП ТК-ның секретарьлары А. П. Бирюкова, М. В. Зимянин, В. А. Медведев, Г. П. Разумовский, СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының даргазы И. В. Капитонов болгаш өске-даа эштер үдээн.

Үдеп турганнарның аразында АКШ-тың ССРЭ-де херектеринге түр бүзүреттирген Р. Комбс, Исландияның ССРЭ-де херектеринге түр бүзүреттирген Б. Йонссон олар турган.

(СЭТА).

КУЛЬТУРА АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫ-БИЛЕ УЖУРАЖЫЫШКЫН

Дүүн Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралдаар залынга Кызылдың культура ажылдакчыларының, чогаадыкчы интеллигенцияның СЭКП ТК-ның Культура килдизиниң эргелекчизи Ю. П. Воронов-биле ужуражыышкыны болган.

Ужуражыышкынны СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Шыршин ажыткан. Аңаа чүве чугаалааш, Ю. П. Воронов совет нийтилелдиң хөгжүлдезиниң шиитпирлиг үе-чадазының айтырыгларынга доктаагаш, амыдыралдың бүгү талаларынга, ооң иштинде культурага ол хамааржыр деп онзалап демдеглээн. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң салган сорулгаларын чедиишкинниг шиитпирлээринге бүгүдениң болгаш кижи бүрүзүнүң дилээшкини база эгелекчи саналы, культура органнарының бүгү ажыл-чорудулгазынга стильди болгаш методтарны шыңгыызы-биле өскертири, ооң материал-техниктиг баазазын улам ынай быжыглаары эргежок чугула дээрзинге олурушканнарның кичээнгейин угландырган. Ооң соонда Ю. П. Воронов айтырыгларга харыылаан.

Ужуражыышкынга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Е. Серяков олар киришкен.

• • •

Ю. П. Воронов дүүн «Тудуг кезектери» комбинатка, культураның болгаш дыштаныылганың Н. Гастелло аттыг парыгынга чораан болгаш Чурукчулар бажыңынга делгелге көрген.

ТАЙБЫҢ ДЭЭШ КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА

КИЕВ. Европаның, Азияның, Американың чээрби ажыг чурттарының төлээлекчилери төрелдешкен хоорайларның бүгү-делегей федерациязының (ТХБФ-ниң) Делегей чөвүлелиниң XXXI сессиязында киржип турар. Сессия октябрь 9-та Украинаның найысылалында ажыттынган.

Сессияны ажыдып тура, кижи төрелгетен дөртен чыл ажыг үе иштинде тайбың байдалда чурттап турар деп, ТХБФ-ниң президентизи П. Моруа чугаалаан. Нацизмни чылча шаварынга Совет Эвилелиниң киирген улуг салыышкынын бис кончуг эки билир бис. Нийти тиилелгени чедип алырынга ынча хөй чүүлдү кылган ССРЭ-ге, ооң шериинге болгаш улузунга өөрүп четтиргенивисти төрелдешкен хоорайларның хөй-нийтизиниң төлээлекчилери база катап илередип тур бис. Тайбынны камгалаарынга Советтер чуртунуң бөгүнгү ролюн делегейниң хөй-нийтизи кончуг эки билип турар.

Делегейде хөй чүүлдер делегейниң кол күрүнелери — ССРЭ болгаш АКШ-тың аразында харылзааларның канчаар тургустунуп келиринден хамааржыр дээрзин бистиң күрүнелеривистиң хамаатылары билип турар. Ындыг болганда оларның удуртукчуларының Рейкьявикке ужуражыышкынын ынаныышкын-биле манап турар деп, оратор чугаалаан.

Совет хоорайлар ТХБФ-тиң бүгү ажылдарынга идепкейлии-биле киржип турар деп, сессияга демдеглээн. 1987 чылда «Тайбың болгаш хоорайлар аразынга харылзаалар» деп лозуң-биле төрелдешкен хоорайларның Бүгү-делегей хүнүн эрттирер дээн саналга олар байыр чедирип турар. Чүү-даа мурнунда планетага тайбынны камгалаары-биле, чурттар болгаш улустар аразынга бот-боттарын билчирин чедип алыры-биле холбашкан амгы үениң эң чугула айтырыгларын шиитпирлээринге төрелдешкен хоорайларның хөй-нийтизиниң киржилгезин улам ынай идепкейжидериниң эргежок чугулазын онзалап демдеглээн.

(СЭТА).

СООК—ҮЕНИ МАНАВАС

Кышка белеткелди соңгаарладып болбас

Барыын-Хемчик районнуң улусчу контролёрлары хүннүң чугула айтырыглары — тараа, ногаа ажаалдазы, мал чеминиң белеткели-биле чергелештир, кышка белеткелди дүргедедир талазы-биле чамдык дузаны чедирип турар.

Районнуң совхозтарынга, бүдүрүлге, организацияларга, эмнелге, школа, культура албан черлеринге районнуң улусчу контроль комитединиң, ооң чер-черлерде бөлүктериниң чоруткан массалыг хыналдаларындан илерээни кышка белеткел ам-даа негелдеге четпес, харын-даа бо ажылче чаа кирип, хүннүң айтырыглары-биле кызыгаарланып келгени тодараан.

Чайгы үеде хөй чаъстаашкыннар, үер, сентябрь эгезинде улуг харлыг чаашкын болганындан, кедээ ажыл-агыйга биче эвес когаралды чедирген, сүт-бараан фермаларын, малчын кодаңнарны суг ап, үрээн. Моон уламындан кыштагларда септээр, чаарты кылыр ажылдар көвүдээн. Бо бүгүнү биле-тура ажыл-агыйлар кышка белеткелди орай чорудуп, чамдык черлерде чаа эгелеп турары таарымча чок.

Улусчу контролёрлар «Деңир-Терезин» совхозту (директор Д. Н-С. Саая) хынааш, ында байдал дүвүренчиг болганын илереткен. Ажыл-агыйның сүт-бараан фермазы-даа, хойжу кодаңнар-даа кышка белен эвес болган. Алаак сүт-бараан фермазында чүгле бызаа кажаазын делгемчиткенден болган башка, байдал часкы хевээр. Кажааларның кыры ажык, адаа өл-шык, бөлдүнген өдек чок, чаа инек кажааларының соңгалары бузук, чырык үзүлгени-биле инектерни хол-биле саап турар. Сүт саалдазы эвээжээн.

Совхоз конторазында, МТМ-де, СБФ-де, школада одалга системазының котёлдарының септелгезин чаа эгелээн. Ол котёлдар кажан ажылдаары билдинмес. Хыналда үезинде 11 кижи ийи звено болуп алган ажылдап турган. Олар 24 кыштагга капитал болгаш агар септелгелерни канчап чорударыл? Тудуг материалдары база чедишпес. Бо бүгүнүң чылдагаанын тудугжуларның сиген белеткелинге киржип келгени-биле тайылбырлап турар. Хыналда соонда чамдык немелде хемчеглерни алган. Бо талазы-биле айтырыгны совхозтуң удуртукчуларынга шыңгыы тургускан, кылыр хуусааны айыткан.

«Хемчик» совхозтуң (директор Э. С. Илам-Сюрюн) ажыл-ишчилери бо чылын нийтиниң малынга сиген белеткээр планын ажыр күүсеткен. Күрүнеге тос айларда мал продуктулары садар планын бүгү көргүзүглер-биле ажыр күүсеткен. Ынчалза-даа малчыннарның кышка белеткелинде четпестер хөй болганы хыналдадан илерээн. Чижээлээрге, Шолук-Ховуда кадарчылар Саая Минчи, Дөрбет-оол Доңгак, Арыг-Үзүүнде Ким-оол Ооржак оларның кажааларының иштин-дашты септеттинмээн, өлээ коптартынмаан. Кажааларның кыры ойлуп дүжер дей берген. Ында чурттаалга бажыңнарынга септелге кылбаан.

Ыйгылак сүт-бараан фермазында инектер суггарар системазы ажылдавас. Чылыдар ийи котёлдуң бирээзи үрелик, одалга системазында септелге доозулбаан болган. Хыналда соон дарый кажаалар болгаш малчыннарның бажыңнарын септээр тудугжу дөрт звенону тургускан. Амгы үеде ажыл шуудаан.

«Шекпээр», «Барлык» совхозтарга чоруткан хыналдаларда үстүнде ажыл-агыйының дег, четпестер чамдык черлерде бар. Ол-ла ажыл-агыйларда Сүт-Кажаа, Алдыр-Мажалык сүт-бараан фермаларында капитал септелгелер ам-даа доозулбаан. Ол ышкаш хойжу кодаңнарда кажааларның септелгезин чедир кылдынмаан. Шекпээр кедээ Совединиң күүскомунуң хуралынга сүт-бараан фермазының эргелекчизи Р. Моңгуштуң, прораб С. Сарыгларның кышка белеткел талазы-биле дыңнадыгларын алган. Шыңгыы чугааны кылган, хемчеглерни ап чоруткан. «Барлык» совхозта партком, ында улусчу контроль бөлүү кыштаглаашкын талазы-биле айтырыгны чугаалажып, четпестерни эдер хемчеглерни алган. Нийтизи-биле районда 190 хой кыштаа кодан бар. Оларның 12-зинге капитал, 14-үнге агар септелге, кызыл-булуңнарының 8-инге, чунар-бажыңнарының 8-инге дарый септелге кылыры негеттинип турар.

Кыштагларже сиген, саваң сөөртүлгези, саваңны бөлдүрери, сигенни кажаалаары оожум темпилиг.

• • •

Ак-Довурак хоорайның улусчу контролёрлары хоорайның албан черлеринге, организацияларынга хыналда рейдилерни кылган. Кышка белеткелди ТЭЦ эки чоруткан. Ынчалзажок организация, бүдүрүлге, албан черлериниң барык 40 хире хуузу кышка белен эвес болган. Арыглал фабриказының бедик сорттуг рудадан даг-дүгү арыглаар цегинден өскези, кышка белеткелди ам-даа доосаан. «Тыва даг-дүгү» комбинаттың рудник, транспорт, септелге-энергетика цехтери, чурттаалга-коммунал ажыл-агый эргелелиниң албан черлери кышка белеткелин уламчылап турар. Ол ышкаш чурттаалга бажыңнарында септелге, чылыдылга системаларында кылыр ажылдар хөй. Хоорайда улусчу контроль комитединиң хуралынга ук айтырыгны сайгарып чугаалашкан. Борта алды удуртукчунуң дыңнадыын алган, чедир кылдынмаан ажылдарны доозары-биле хуусааны берген.

Кызыл-Мажалык суурда албан черлери, организациялар, бүдүрүлге, школа, эмнелге черлери бо чылын кышка багай эвес белеткенген. Ылаңгыя Кызыл-Мажалыктың септелге-техниктиг бүдүрүлгези, школалар, хереглекчилер нийтилели кышка чүгээр белеткенген. Ынчалза-даа чамдык черлер кышка белеткелин дооспаан. № 1 КМК, районнуң белеткелдер конторазы, ышш ажыл-агый чери, өкпе аарыгларынга удур диспансерде байдал эки эвес. № 1 КМК, ышш ажыл-агый чери, белеткелдер конторазы октябрь 3-ке чедир одаар чүүлдерин сөөртүп албаан, чылыдылга системаларын септевээн. Чамдык организацияларның соңгалары бузук, эжиктери чылыглаттынмаан.

Культура албан черлеринден «Деңи-Терезин» совхозта, Хөнделеңде, Аңгатыда культура бажыңнарының септелгелери доозулбаан. Ылаңгыя Аңгатыда Культура бажыңының септээр материалдар чогундан орта кылдынмаан. Үстүнде адаттынган культура бажыңнарының өске-даа кедээ культура черлеринде хөмүр-даш, оттулар токпак сөөртүнмээн.

Районнуң школаларында, уруглар албан черлеринде кышка белеткелди районнуң улусчу контроль комитединиң хуралынга чугаалажып көрген. Бо талазы-биле четпестерни чайладырын районнуң улус өөредилге килдизинге дагып, кышка четпес белеткелдиг болганы школа директорларындан негелдени кошкатканы дээш районо эргелекчизи Ч. Б. Ондарга комитеттен сагындырыг берген.

Кыштаглаашкынга белеткел ажылдарының саадап турар ужуру — тудуг материалдарының, шил, кадаг чижектиг херекселдерниң садыгларда чогунда. Мону хандырар организацияларның ону чогуур үезинде чагыдып албаанында болур.

Кыштың тынныжы хүн бүрү күштелип орар. Ол чүл дээрге кыштаглаашкынны хынамчалыг эрттирериниче үе далаштырып, сагындырып келген. Үстүнде айыттынган четпестерни дарый чайладып, хемчеглерни соңгаарладыышкын чок алыры удуртукчу бүрүзүнден негеттинип турар. Кышка белеткелди хыналдага моон соңгаар-даа алыры хайгыылчыларның хүлээлгези болур.

Х. МОҢГУШ.
Барыын-Хемчик район.

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ: эде тургустунуушкун канчаар чоруп турарыл?

ДУРЖУЛГАНЫ ӨӨРЕНИП КӨРБҮШААН

Партияның XXVII съездизиниң ажылдап кылганы чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң стратегиязын, СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин, Совет Эвилелиниң ажылчы чоннарынга партия ТК-ның Кыйгырыын Эрзин районнуң коммунистери, ажылчы чону чүүлдүгзүнүп деткип, ону амыдыралга боттандырар дээш шалыпчы ажылдап турарлар.

Районнуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедир дээш партийжи ажылдың стилин, аргаларын, хевирлерин сайзыраңгайжылары-биле СЭКП райкому, парткомнар партийжи ажылды эде тургузар, чаа ёзу-биле ажылдаар, партия организацияларының ролюн болгаш харысалгазын бедидеринче кичээнгейни салып, чамдык хемчеглерни ап турар.

Партияның район комитединиң харысалгалыг ажылдакчыларын тус-тус партия организацияларында быжыглаан. Партия организацияларынга СЭКП райкомунуң хүннерин эрттирип, херек эмгелелдериниден эгелээш партийжи организастыг болгаш политкижизидилгелиг ажылдарга чедир партийжи ажылдың адыр бүрүзүнге тодаргай дузаны чедирери чаңчыл боор бар чыдар.

Район төвүнге янзы-бүрү хуралдар чырып эвээжеткен, бүдүрүлгеде ажылдап турар кижилерни ажылдан чардыктырар чорукту болдурбазының хемчеглерин ап турар. СЭКП райкомунуң пленумнарынга болгаш бюроларга, партия организацияларының хуралдарынга хүлээп ап турар документилерниң шынарын бедидип, тодаргай ажылдарны чорутткан. Доктаалдарга кылза чогуур ажылдарны тодаргай айтып, күүселдениң хонук-хуусааларын болгаш ону организастап, харыылаар күүседикчилерни дорту-биле бижиирин чедип алдынган. Доктаалдар күүселдезиниң талазы-биле дыңнадыгларны ай санында партия райкомунуң бюрозунга болгаш райкомнуң харысалгалыг ажылдакчыларының хуралынга чугаалажып көөрүн чаңчыктырган.

Партия райкомунуң ажылдакчылары чарыштыг кожавыс — партияның Тес-Хем райкому-биле дуржулга солчуушкунун бо чылдың май айның төнчүзүнде эрттирдивис. Ооң үезинде бистерге өөредиглиг, солун чүүлдер эвээш эвес болган. Ылаңгыя «Чодураа» совхозтуң директору М. Арапчорнуң кылган беседазын бистиң ажылдакчыларывыс сонуургал-биле дыңнаан. Ол бодунуң чугаазын суурнуң ортумак школазы-биле совхозтуң дирекциязының аразында харылзаадан эгелээн. Совхозтуң парткому болгаш дирекциязы үстүкү класстарның өөреникчилерин совхоз бүдүрүлгезиниң адырларында быжыглаан. Бүдүрүлге практиказының үезинде уругларның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургускан. Парткомнуң даалгазы-биле экономиктиг өөредилгени совхоз директору удуртуп, ону күш-ажылчы коллективтерни бот-орулга-чарылгаже шилчидериниң чугула аргазы кылдыр ажыглап турар. Партийжи ажылга эде тургустунуушкуннуң чамдык чүүлдерин Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң машина-трактор мастерскаязында, райкүүскомнуң культура килдизинде болгаш өске-даа черлерде партия организацияларының эгелээшкиннеринден сонуургап көрген бис. Ол биске дыка ажыктыг болган.

СЭКП Эрзин райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизи идеология фронтузунуң ажылдакчыларының ажылын багай эвес удуртуп, комплекстиг план ёзугаар ажылдаарын чедип алган. Районнуң спорт комитеди, культура килдизи, кино четкизи болгаш өске-даа аңаа хамаарылгалыг албан черлери чоннуң культурлуг дыштанылгазын ажыктыг, солун кылдыр эрттирери-биле бир демниг ажылдаарын килдис чедип ап шыдаан.

Культура килдизинде партия эге организациязы (секретары хөй чылдарда улаштыр соңгудуп келген М. С. Шойлун) партия ажылын экижидери-биле боттуг ажылдарны чорутткан. Партия хуралдарынга коммунистерниң отчёттарын дыңнап, оларга тодаргай даалгаларны берип, коллективтерде даандырган ажыл-херээн херекке алыксавас кижилер-биле шыңгыы чугааларны кылып турар. Культура төптериниң көскү агитациязын, дерилгезин экижидеринче кичээнгейни күштелдирген, ылаңгыя Эрзин суурда уругларның музыка школазының иштики дерилгези болгаш шимелдези таарымчалыг. Суурларда янзы-бүрү дөртен бир бөлгүмнү организастаан.

Сөөлгү үеде культура төптеринде эртип турар янзы-бүрү хемчеглер элээн солун болгаш ажыктыг апарган. Чижээлээрге, сентябрьның төнчүзүнде район төвүнүң Культура бажыңынга эрткен партияның болгаш күш-ажылдың хоочуннары-биле ужуражылга кежээзи, Салчак Тока кудумчузунуң байырлалы идея болгаш утка-шынар талазы-биле ажыктыг болганын суурнуң чурттакчылары сеткил ханышкын-биле демдеглээн. Ындыг хевирлиг хемчеглер районнуң өске-даа суурларында эртип турар.

Районнуң совхозтарында партийжи организастыг болгаш политкижизидилгелиг ажылдарга эде тургустунуушкун дээш чүткүлдүг хемчеглерни алганының түңнелинде көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинде чамдык чедиишкиннер бар. Партияның XXVII съездизиниң делегады Д.-Б. Б. Чопуйга удурткан «Чаа орук» совхоз күрүнеге дүк болгаш сүт садар талазы-биле бо чылдың онаалдаларын тос ай иштинде күүсеткен болгаш эът садар талазы-биле планын чедиишкиннинг боттандырарының кырында келген. «Мөрен» совхозтуң ажыл-ишчилери база октябрь 1-ге чедир күрүнеге мал ажылының продуктуларын садар талазы-биле социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүсеткен. Ниитизи-биле районда ниитиниң малының баш саны чүзүн аайы-биле эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге өзүлделиг болуп, малдың янзы-бүрү чылдагааннардан хораар чоруу дыка кызырылган.

Ажыл-агыйлар күскү дүжүт ажаалдазын организастыг чорудуп, 3440 тонна тарааны чидириг чок ажаап алган, мал чеми белеткээр талазы-биле онаалдаларын чедиишкиннинг боттандырган. Тудуг болгаш амыдырал хандырылганың албан черлери ажылының шынарын экижидип, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткен.

Ынчалза-даа районнуң партия организациязының ажылында чамдык чаартылгалар, эки эгелээшкиннер-биле чергелештир ужур эдертир, ёзу барымдаалаар чоруктар, удуртулганың эргижирээн дөгейленчек хевирлери ам-даа артып турарын миннир апаар. Шак ындыг четпес чүүлдерниң түңнелинде партийжи сагылга-чурумну хажыдар, хемчег алдыртыр, партия кежигүнүнден үндүртүрлериниң саны кызырылбайн турар. Кошкак ажылдыгларга «Нарын» совхозтуң парткому (секретары Б. Бумбажай турган), механизастаттынган кожүп чоруур колоннаның партия организациязы (секретары С. Хайын) болгаш өскелери-даа хамаарыштырып болур.

Бүгү чурттаазы-биле бир дөмей, амгы үеде районнуң бүгү коммунистериниң болгаш ажыл-ишчилериниң сорулгазы — күш-ажылчы коллективтерге партийжи ажылдың арга-хевирлеринге чаартылгаларны болгаш эде тургустунуушкуннуң хемчеглерин дидими-биле боттандырып, улус ажыл-агыйының мурнунда салдынган сорулгаларны бүрүнү-биле күүседири болур деп билип турар бис.

А. МОНГУШ,
СЭКП Эрзин райкомунуң бирги секретары.

ЧОГААДЫКЧЫ АЖЫГЛААР

Бо өөредилге чылында политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге системазын эде тургузар дугайында СЭКП ТК-ның айтышкыннарын херек кырында боттандырар талазы-биле партия комитеттериниң, партия эге организацияларының мурнунда улуг сорулга салдынган. Ол бүгү идеология ажылдакчыларынга улуг шылгалда болур. Бо өөредилге чылында политиктиг, экономиктиг өөредилгениң кичээлдеринге амыдыралдан хоорук чорук, эреңгейлээшкин турбас ужурлуг.

Барыын-Хемчик районнуң бүгү партия комитеттеринде, партия эге организацияларында политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге системазының кол угланыышкынын эде тургузар талазы-биле тускай комиссияны тургускан, чоокта эрткен пропагандистер семинарынга эде тургустунуушкуннуң чамдык айтырыгларын чугаалашкан. Бо чылын шупту школаларга ажылдаар 105 пропагандистиң 80 хуузу коммунистер, 80 кижи дээди эртемниг, дыка хөй пропагандистер 5 чылдан 20 чыл чедир ажылдаан дуржулгалыг пропагандистер. Оларга «Дөң-Терезин» совхозтуң директору С. Саая, башкылар Т. Куулар, Ш. Сат, Т. Кыргыс болгаш өскелер-даа хамааржыр. «Тыва даг-дүгү» комбинатта пропагандист В. Милосердов Ленинчи хүндүлүг бижик, Ыйгылак сүт-бараан фермазында пропагандист А. Монгуш стол кырының медалы-биле шаңнаткан. Бо районда чамдык совхозтарның төптеринге СЭКП ТК-ның сүмелеп турары-биле өөредилге курстарының баазаларын ажыдып, аңаа өөредилгени чорударын шенеп көөр. Ажылчы чоннуң экономиктиг өөредилгезиниң системазынга «колхоз, совхозтарның бүдүрүлгезин интенсификастаары» деп курсту «Дөң-Терезин» совхозтуң баазазынга ажылдар. Политиктиг, экономиктиг өөредилгениң районда методиктиг чөвүлели, чырыдыышкын кабинеди, аңгы-аңгы пропагандистерниң ажылының дуржулгазын өөренип, оларны өскелерге нептередир ажылды эгелеп турар.

«Он ийиги беш чыл — чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге үндезин өскерилгелерниң беш чылы» деп темага баштайгы кичээлдер районга организастыг эрткен. Ол кичээлдерге СЭКП райкомунуң харысалгалыг ажылдакчылары, ажыл-агыйлар удуртукчулары киришкен.

Районда ниити билиг школаларында теоретиктиг семинарлар ажылдап турар. Ниити билиг школаларынга СЭКП ТК-ның сүмелеп турары «Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедири — СЭКП-ниң стратегтиг шугуму» деп курсту школа реформазының чугула айтырыгларынга чергелештир өөренир кылдыр шилип алган. Ол өөредилге школаларда эгелээн. Ооң-биле кады бо чылын эрткен өөредилге чылының частырыгларын болгаш четпестерин өөренип көрүп, ону тодаргай чугаалашкан.

А. ХЕРТЕК.

ҮЕ-БИЛЕ ЧАРЫШКАН

Бии-Хем районнуң кайыдаа сүт-бараан фермазынга чеде бээр болзувусса, кижилерниң ажылга хамаарылгазының онзагай апарганын эскерип каар бис. Ол дээрге, ажыл-херекчи бурунгаар чүткүл-дүр.

Бо чыл республиканың ажыл-ишчилериниң политиктиг, экономиктиг, социал амыдыралынга улуг эгелээшкинниң базымы болган. Ооң түңнелинде «Хадың» совхозтуң ажыл-ишчилери партияның XXVII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунуң төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынга эде тургустунуушкунну кылып, ону үениң негелдезин-биле күүседип эгелээн.

Сүт-бараан фермазының саанчылары, кадарчылары, ажылчыннары тос айлар дургузунда 710 тонна сүт бүдүрер планын 782 тонна кылдыр күүсеткен. Олар каш чыл бурунгаар күрүнеге сүт садар база бүдүрер планнарын күүсетпейн келген. А бо чылдың тос айларының көргүзүү-биле ферманың коллективи районда тиилекчилерниң санынга кирген. Ындыг күш-ажылчы чедиишкинни канчап чедип алдынганыл?

Ук коллективте 442 инекти 17 саанчы хүлээнип алгаш, саап турар. Кижи бүрүзү хүлээнген инектерин карактап, ажаап-тежээп, сүткүр чорууң чедип алыр дээш технологияның дүрүмнерин сагып, камналгалыг болуп, чаңгыс демниг ажылдаан. Ол ышкаш, инек малды кадарарын көскүзү-биле экижиткен.

Саар инектерни шилип тургаш, тускайлаан. Оларны үскеш, дуржулгалыг саанчыларга хувааган. Ынчангаш бо чайын тайга эдээ оът-чимистиг, сериин черни шилип алгаш, аңаа саалданы чорутткан. Кадарчылар Владимир Куулар, Михаил Биче-оол, Чараш Манчык-оол, Сарык Кара-оол, Чанчып Допуй-оол болгаш өскелер-даа инектерни ээлчег-биле кадарып, хүндүс девээлиг сериин черлерге дозуп, эртен, кежээ изиг оъттуг черлерге кадарып турганындан инектерниң сүткүр чоруу элбээн.

Саанчыларның, ажылчыннарның чайгы саалда черинге ажылдаарынга болгаш чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургускан. Ол ышкаш ферманың бүгү ажыл-ишчилериниң ортузунга социалистиг чарышты калбартып, ооң түңнелдерин үндүрүп, мурнакчыларның көргүзүглерин көргүзүг самбыразынга чырыдып турган. Кызыл-булуңга доктаамал азып турган социалистиг чарыштың экраны саанчыларның күш-ажылчы идепкейин улам бедиткен. Ооң түңнелинде тос айларның планныг онаалдаларын мурнакчы, дуржулгалыг саанчылар Александра Санчайбан, Кертик Ооржак, Галина Долгар, Севилбаа Маскыр-оол июль-август айларда-ла күүседип алганнар. Олар чыл эгезинден боттарынга быжыглаан инектериниң бирээзинден ол айларда 1600—1700 литр сүттү сагганнар. Эрткен чылын чамдык саанчылар бир инекке онааштыр 1900 килограммны саап турган болза, бо чылын саанчыларның хөй кезии 2000 килограмм сүттү саап алырынга бүгү аргалар бар болуп турар.

Хөй чылда ук коллективти доктаамал удуртуп келген бригадир Николай Иванович Ючкин-биле ужуражы бергеш, ферманың чедиишкинниг ажылының чылдагаанын чүдел дээрзин сонуургадывыс.

— Сүттү бүдүрер, ону күрүнеге садар талазы-биле өске фермалардан озалдап, көргүзүг-биле чыдып каап турганывыс шын чүве. Бо чылын эде тургустунуп, дүргедээшкиннин угланыышкыны-биле ажылдаанывыстың түңнелинде тос айларда планныг даалгаларывысты ажыр күүседивис. Чыл эгезинде биске камналга чок, ажылды организастааны куду, социалистиг чарышты ёзу барымдаалап турганы, чамдык кижилерниң талазындан корум-чурум үрей бээр таварылгалар — ажылдың түңнелдиг чоруунга шаптыктыг турду. Үениң негелдези-биле кижи бүрүзү чаңгыс кижи дег ажылдап эгелээн соонда, ажылывыс экижээн, түңнелдер эки болган — деп, ол кыска харыылады.

Мурнунда чылдарда арага-дарыга хандыкшып, ажыл шагын чылдагаан чок үзе бээр кижилер турган. Ындыглар-биле шыңгыы демиселди чорутканының түңнелинде, амгы үеде чурум үрээр, арага ижиптер кижилер шуут чок болган. Мурнунда чылдарда арага-дарыга хандыкшып, күш-ажылдың сагылга-чурумун үреп турган Зинаида Шырап, Кертик Ооржак оларны ферманың коллектив хуралынга каш удаа чугаалажып келгениниң соонда, ол саанчылар мурнакчыларның одуруунче киргеннер. Олар, тос айларның көргүзүү-биле, бир инекке онааштыр сүт саар планын 121—145 хуу күүсеткен.

Сүт-бараан фермазының чедиишкиннериниң бир үндезини хөй-нитти ажылдарын бедик деңнелге тургусканы болур. Чоокта чаа Күш-ажылчы Алдар орденниң үшкү чергези-биле шаңнаткан, фермада партбөлүк удуртукчузу Любовь Байкара, СЭКП Тыва обкомунуң кежигүнү Галина Долгар, Бии-Хем район Совединиң депутады Марина Суратпай, көдээ Совет депутады Галина Алдын-Херел оларның киржилгези-биле чорудуп келген хөй-нитти ажылдарының ачызында ферма чедиишкинниг ажылдаан. Он чеди саанчыдан чүгле чаңгыс кижи тос айлар планын 91 хуу күүсеткен, а арткан 16 кижи 107—153 хуу чедир күүседип шыдаан. Бо дээрге күш-ажылчы чедиишкин-дир.

Ферма күрүнеге 800 тонна сүт садар планын октябрь 15-те бүрүн доозар дээш ажылдап турар. Саанчылар бир айда ортумаа-биле 300 рубльди шалыңга алган. Бызаа ажаакчылары Фаина Байкара, Галина, Татьяна Манныы-оолдар, Галина Наксыл болгаш өскелер-даа бир айда 250—300 рубльди ажылдаан болуп турар. Камналгалыг, эки ажылдың түңнели ындыг болган. Ферманың ажыл-ишчилери келир чылдың эгезинден бот-орулга-чарылгаже кирер.

Саанчылар ортузунда социалистиг чарышка тос айларның түңнелинде бир инекке онааштыр планын Севилбаа Маскыр-оол 153 хуу, Валентина Алдын-Херел, —146 хуу, Кертик Ооржак — 145 хуу, Чечен Монгуш — 136 хуу күүсеткеш, мурнакчылар болуп шылгараан. Олар чыл төнчүзүнге чедир инектен-не ийи муң литр сүттү сааш, чыл планын хуусаа бетинде доозарын хүлээнген. Мурнакчы саанчылар сөзүнге ээ болуп шыдаар дээрзинге идегел улуг.

«Хадың» совхозтуң сүт-бараан фермазы кыштаглаашкынга баш удур белеткенген. Инекти саарын механизастаан дээрден башка өске ажылдарны хол-биле кылыр. Инек, бызаа кажаалары дериг-херекселдер-биле совхозтуң хандырбаанындан бөгүнге чедир чогуур негелдезинге чедир кылдынмаан. Кышкы үеде инек саар кажаа дүвүреңчиг байдалда. Чайын-даа, кышкын-даа чаъс, хар, хыраадан баткан суг саанчыларның ажылдаарынга шаптыктап турар. Ооң түңнелинде саанчылар, кадарчылар аарып турар болгаш ажылдың бурунгаар депшилгезинге моондактап келген. Инек кажаазы кылыры-биле бетон адагаштарны ийи чыл бурунгаар кадап каан. Ол ажыл ам уттундурган. Саанчыларның, кадарчыларның ажылдаарынга ындыг таарымча чок байдалдарны экижидеринче кичээнгейни совхозтуң дирекциязы, парткому, көдээ Совет салбайн турарын бригадир-даа, саанчылар-даа хомудап чугаалаар. Кижилерниң ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургуспас болза, ажылды экижидери болдунмас дээрзин удуртукчулар утпас ужурлуг.

Улуг Октябрьның 70 чыл оюн күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткуур дугайында мурнакчы коллективтерниң эгелекчи саналдарын сүт-бараан фермазының коллективи бүрүнү-биле деткивишаан, бүгү улустуң социалистиг чарыжынга идепкейлиг киржип, он ийиги беш чылдың баштайгы чылының планныг онаалдаларын хуусаа бетинде күүседир дээш бо хүннерде улам шудургу ажылдап турар.

К. САРЫГ-ООЛ.

Кыштаглаашкын—хүннүң айтырыы

КАЖАН ЧЕДИР КЫЛЫРЫЛ?

«Дөң-Терезин» совхозтуң делгем девискээринде кыштың соок тынызы билдинип келген. Ажыл-агыйның малчыннары кыштагларынче көжүп эгелээн. Оларның чурттаар бажыңнары, хөй, хураган кажаалары, фермалар кышка баш удур белеткенген бе? деп айтырыг тургустунуп келир. Совхоз бо чылын 24 коданга 4900 ажыг хойну, 12 кыштагга 3900 өшкүнү, 10 кезек черге 2300 ажыг сарлыкты, 200 ажыг чылгыны, 50 ажыг хаванны кыштап хүрмеңди ажырар сорулгалыг.

Малга четчир санныг чемсуурну тургузуп алыр чорук кышты эки эрттирериниң магадылалын тургузар апаар. Ынчангаш совхоз 2220 тонна сигенни, 3565 тонна силосту белеткеп алган ийикпе, сиген белеткээр планын 100,9 хуу, силос кылырын 143,1 хуу күүсеткен. Ынчалза-даа сиген амгы үеде кыштагларда четче дүжүртүнмээн.

«Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынының районнар аразының көжүп чоруур механизастаттынган № 741 колоннязының күжү-биле Алаштың Хараганныг-Бутта совхозтуң малчыны Чалбаа Бичии-Кыстың кыштаазының кажааларын бүрүн чаарткан. Хойжулар Дадар-оол Ооржак, Дыыкы Ооржак, Адыя Ооржак, Кестик-оол, Иван Ооржактарның кыштагларының агар септелгезин кылган. А совхозтуң тудугжулары чаш малдың бир кажаазын тутткан, Алаак сүт-бараан фермазында бызаа кажаазын алгыткан.

Ынчалза-даа совхозтуң мал кыштаглаашкынынга белеткел ажылдарында улуг четпестер болгаш чедир кылдынмаан ажылдарның бары илереп келген. 24 хөй кажааларының чүгле чаңгызының капитал септелгези кылдынган. Берт-Дагда малчын Орелов Монгуштуң кыштаанда кажаазы каш чыл улаштыр септеп-селивейн турганындан буступ кээп дүшкен. Ону дарый чаарты эде кылыры негеттинип турар.

Чамдык кадарчылар-биле ужуражып чугаалаштым. Чайгы үеде үргүлчүлелдиг хөй чаъс чагганындан дыка хөй кажааларның кырында довураан суг алгаш барган, ойбак-дежик апаргылаан. Совхозтуң удуртукчулары, мал ажылының талазы-биле специалистер оларны барып көрбээн, кыштагларның кандыг байдалдыын билбес чорук эде тургустунуушкуннуң негелдезинге дүүшпес болбайн канчаар. Ынчангаш кыштаглаашкынның байдалын хынаар тускай комиссияны тургускаш, коданнарже оларны дарый чорудары чугула айтырыг апарган.

Кыштаглаашкынга баш удур белеткенири-биле совхозтуң дирекциязы Дандар-оол Монгуш удурткан тудугжу звенону тургускан. Ол звено сүт-бараан фермазынга чаңгыс бызаа кажаазы септээн, Александр Монгуштуң звенозу септелгеге шуут киришпээн. Олар чүгле сиген белеткелинге киришкен. Ол ышкаш кыштагларда малчыннар чурттаар 5 бажыңның чаңгызының-даа септелгези кылдынмаан.

Совхозтуң «Алаак» фермазында байдал база дүвүреңчиг. Ында эрги кажааларның кырын чазын бускаш, дуглаваан. Ол хевээр уттундурган. Ооң соонда септелге чорутунмаан. Бир инек кажаазының адааның көржеңи шуут коптартынмаан. Кажааларның адаа өл-малгаш, оларга төгер курган өдек бөлдүнмээн. Кажааларны чаа туткан-даа болза, соңгалары ойбак-дыдык, шилдеттинмээн. Бызааларга чем хайындырып бээр чер чок, ферманың кызыл-булуңунда бажың чок улусту чурттадып кааны элдеп чүве. Өглерге электри чырыын кииргеп дээш ферманың электри удазыннарын «Энергосбыт» чери үзе кезип каапкан. Энергия чогундан инекти хол-биле саар ужурга таварышкан. Ооң түңнелинде сүт саалдазы кызырылган.

Мал чеминге чугула курлавыр болур саваң ажаалдазы көнчүг оожум чоруп турар. Бөгүнге чедир 80 гектар черден дөңгүп 80 тонна саваңны бөлүп алган. Ол ышкаш мал чемин кыштагларга чедирер ажыл озалдап, чүгле 30 тонна сиген чедиртинген.

«Дөң-Терезин» совхозтуң мал ажылында, ылаңгыя кыштаглаашкынга белеткелде четпестерни дарый чайлаткаш, кышка ыяк белеткенир талазы-биле шиитпирлиг хемчеглерни алырын совхоз дирекциязындан айтырар үе келген.

М. ООРЖАК.

Социалистиг дем каттыжылгазының чурттарының экономиктиг каттыжыышкынының хөгжүлдезиниң төөгүзүнде болгаш ССРЭ биле ГДР-ниң аразында бүгү талалыг кады ажылдажылганы быжыглаарынга чаа чайыналчак арыя бижиттинген. Рюген ортулуктуң соңгу-чөөн эриинде Мукран-Клайпеданың чурттар аразының паром кежиин байырлыг байдалда ажыткан.

Акы-дуңмалышкы ийи чурттуң төлевилекчилериниң, тудугжуларының, корабельдериниң болгаш транспортчуларының чогаадыкчы бодалдарын болгаш күжениишкиннерин амыдыралга боттандырган, узуну 273 далай мили «вайырал көвүрүү» ажылдап эгелээн. Ол кежиг ГДР биле ССРЭ-ниң аразында даштыкы садыг талазы-биле сөөртүлгениң ажыктыын бедидер болгаш бо беш чылдың төнчүзүнге чедир ол сөөртүлгениң үштүң бир кезиин бодунга алыр.

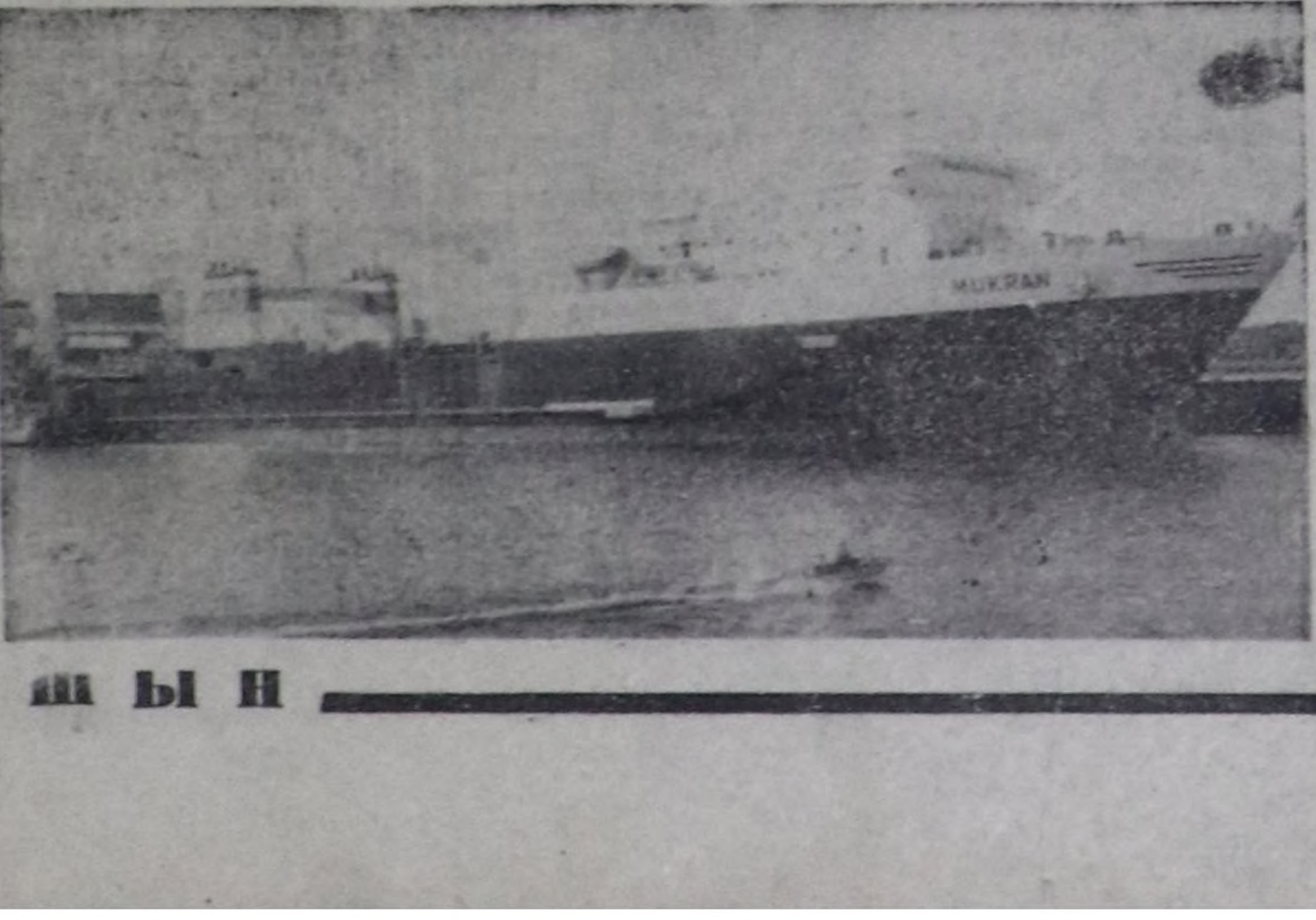

ЧУРУКТАРДА: (солагай талазындан оң талазынче): ССРЭ—ГДР кежигиниң начальниги В. Вайчекаускас, «Мукран» паромнуң капитаны Г. Тиманн болгаш ГДР — ССРЭ кежигиниң директору Л. Рейман; «Мукран» деп паром Клайпедада.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Советтер чурту: хүннүң медээлери

ХҮЛЭЭЛГЕНИ АЖЫРГАН

БАРНАУЛ. СЭТА-ның корреспондентизи В. Павловтуң дамчытканы болза: Алтай крайның чер ажылдыглары күрүнеге тараа садар талазы-биле 1986 чылдың социалистиг хүлээлгезин ажырган. Сибирьниң тараалаң черинин ажыл-агыйлары Төрээн чурттуң шыгжамырында 3 миллион 160 муң тонна чаа дүжүттүң тараазын урган. Ооң иштинде дээди шынарның кызыл-тазы бүдүн чартык миллион тонна боор турар. Крайның колхозтары болгаш совхозтары күштүг сорттуң тарааларын дужаар талазы-биле планын ийи ажыг катап, а кадыг сорттуң тарааларын эрткен беш чылда дужааганындан безин хөйнү киирген.

Алтайжылар шак ол хире хөй санныг, бедик шынарлыг тарааларны мооң мурнунда дужаавайн турган. Бо чедиишкинни чер ажылын чорударының зона системазын шиңгээдип алырының, интенсивтиг технологияны калбаа-биле нептередириниң база ажаап алыышкын конвейериниң бүгү звеноларының бир демниг ажылдаарының күсели-биле чедип алган.

Он ийиги беш чылдың баштайгы чылының социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседиринге Шипунов, Бийск, Быстроистокск, Смоленск, Красношековск, Рубцовск, Реорихинск болгаш өске-даа чамдык районнарның ажыл-агыйлары төлептиг үлүүн киирген.

Механизаторлар комбайннарын, тракторларын дүн-хүн чокка үзүктел чок ажылдадып, байлак дүжүттү дүрген болгаш шынарлыг ажаап алырын хандырган. Олар шөл бүрүзүнүң онзагай байдалын барымдаалап, тарааны чыттыр-даа, дорт-даа кестирип, маадырлыг ажылып көргүскен. Тарааны белеткээр адырның ажылдакчылары база уйгу-дыжып уттуп, ниити демиселге үлүүн киирген. Автомобиль чолаачылары, хемчилер, демир-орукчулар тарааларны шөлдерден, шаңнардан, элеваторларже дажыглаарын хандырганнар.

Москва, Владимир, Кемерово, Пермь, Калинин, Ростов, Ярославль областардан келген автоотрядтар болгаш Совет Армияның дайынчылары Алтайның тараажыларынга үнелеп четпес улуг дузаны көргүскеннер.

Амгы бо хүннерде тараалаң Алтайның чер ажылдыглары күскү чер андарылгазының планын күүсеткен болгаш келир чылдың дүжүдүнге эки шынарлыг үрезинни белеткеп, ажылдан хосталган техниканың септелгезин чорудуп турар болгаш күзүн чашкап тарааның ажаалдазын түлүктеди берген.

ЧОННУҢ ЧААГАЙ ЧОРУУНГА

Донецк областың Артемовск хоорkүүскомунуң чанында депутаттар штавы бодунуң ээлчеглиг хуралын хурал залынга эвес, а магазиннер баартыктарынга эрттирген. Хөй-ниитиниң бо органының кежигүннери садып алыкчылар-биле дорт харылзааны тудуп, чонну калбак хереглел барааннары-биле хандырып турарының байдалын билип алган.

Депутаттар баштай ажыл-агый барааннарының магазининге чеде берген. Ооң делгиирлеринде бажыңга хереглээр барааннар-ла хөй.

— Бо магазинге үргүлчү кирер кижи мен — деп, садып алыкчы Г. Казора чугаалаан. — Аяк-сава болгаш амыдырал хандырылгазының барааннары доктаамал турар магазин чүве. Бистиң ажылдап турарывыс шил заводунуң кылган чүүлдери магазинде бар боор турары өөрүнчүг-дүр деп ол уламчылаан.

Ындыг үр эвеске чедир-ле артемовчулар ол бүдүрүлгениң кылган продукцияларын садып албас турган, чүге дизе оларның продукциязының хевир-дүрзүзү көрүштүг эвес, эргижирээн турган, ооң ужурунда олар делгиирлерге доозуйга «шутладыпкан» чыдар. Хоорkүүскомнуң чанынга тургускан депутаттар штавы бо айтырыгларны шиитпирлээр дээш улуг ажылды чорутткан. Штабтың кежигүннеринге бүдүрүлге черлериниң төлээлекчилери, экономистер, садыг ажылдакчылары кирген. Олар баштай садып алыкчыларның хереглелин тодаргай өөренип көргеш, ооң соонда оларны хандырарының аргаларын тодараткан.

Депутаттарның ындыг тодаргай ажылы эки түңнелди берген. Шил бүдүрер завод амгы үениң чараш, көрүштүг хевирлериниң продукциязын бүдүрүп эгелээн. Оларның кожазында металлургтар янзы-бүрү хевирниң шил савалар бүдүреринге хереглээн хептерин кылып эгелээн, ооң түңнелинде барааннның шынары экижээн, саарылга улгаткан.

Депутаттар штавының кежигүннери заводтарның болгаш фабрикаларының цехтеринге бо-ла чеде бээр апарганнар. Ынчангаш дыка хөй бүдүрүлгелер чоннуң амыдыралынга эргежок чугула хөй барааннарны — электроприборларны, культура барааннарын, автомобиль кожугаларын бүдүрүп турар апарган. Кооперастаашкынның аргаларын калбаа-биле ажыглап турар. Чижээ, мебель фабриказы чаа гарнитураларны кылып эгелээниниң соонда үр үе эртпээнде каасталгалыг фурнитураны металлургтарга чагаап. А «Металлист» деп завод бодунуң кожазында «Күш-ажылдың тиилелгези» деп бүдүрүлгениң чоннун амыдырал хандырылгазынга хереглээр өске продукцияларын бүдүреринге дузаны көргүскен. Бо чүүлдерни чедип алырынга мурнундаагызында ышкаш шаптараазыннар, дугуржуп-сүмележир чоруктар негеттинмээн. Депутаттар штавының дузазы-биле бүдүрүлгелер дорт керээлерни чарган, ынчангаш цехке кылган чаа бараан садыг баартыынга ийи катап дүрген чеде бээр.

Түңнелдер өөрүнчүг болбайн аан, ынчалза-даа штаб кежигүннери ооң-биле кызыгаарлаттынмас деп бодап турар. Ооң чылдагааны база бар. Олар хоорайның төп универсалдыг магазининге чораш, ол-ла хоорайда март 8 аттыг фабрикага бүдүрген, эргижирээн модельдиң сайгартынмайн чыдар хөй пальтоларын база көргеннер. Садып алыкчыларның албайн турары, хөй-хөй чылдарда сайгарылга чок чыткан эрги барааннарны моон соңгаар бүдүрбезиниң хемчеглерин олар база алыр.

СЭТА-ның корр.

Төөгүнүң арыннары

«ХАЛХИН-ГОЛ, 1939» ДЕП КИНОЭПОПЕЯ

«Мосьфильм» биле «Монголкино» киностудиялар 1939 чылдың Халхин-Гол болуушкуннарының дугайында кино тырттырар дугайында дугуржулгага ат салган. Совет болгаш моол шериглерниң япон милитаристерни чылча шапканындан бээр чартык чүс чыл болур юбилейинге уткуштур ук кино экранче үнер.

Фильмни кылырынга сценарист Анатолий Усов биле режиссёр Владимир Чеботарёв киржип турар, Совет кинонуң ол мастерлериниң дайынчы акы-дунмалышкы чорук темазын шилип алганы таварылга эвес. Оларның намдары дайын-биле холбаалыг, олар төрээн чурту база найыралчы чурттар дээш демиселге амы-тынын бергеннерни ыдыктыы-биле сактып чоруурлар. Владимир Чеботарёвтуң чугаазы бо:

— Япон дайынзырактар акы-дунма Моолга удур оор ёзу-биле агрессчи хөделиишкиннерин эгелээрде, бодунуң эвилелчи хүлээлгезинге шынчы бистиң чуртувус чазактар аразының дугуржулгазын ёзугаар дуза чедирип кирипкен ол үеде Халхин-Гол болуушкуннары мээң чажыттарымның—амыдыралче чаа-ла кирип турган аныяк кижилерниң үзел-бодалын хевирлээринге чугула рольду ойнаан. Ынчан мен артиллерия училищезинге өөренип турган болгаш Халхин-Голдан медээлерни четтикпейн манап, маадырларның аттарын билир турган мен. Кызыл Шеригниң дайынчылары — ук тулчуушкуннарга шылгараан ужудукчулар, танкистер-биле бистиң курсантыларның ужуражып турганын утпаан мен. Ол кижилер кайгамчык маадырлыг чоруктуң үлегер-чижээн көргүскен. Шоолуг-ла үе эртпээнде, бистер боттарывыс база фашист агрессорлардан Төрээн чуртувусту камгалап кириптеривисти кым билген боор!..

Режиссёр Владимир Чеботарёв 1941 чылда кол согуушкунну бодунга алган салгалга хамааржыр. Ол Ада-чурттуң дайынынга эгезинден төнчүзүнге чедир киришкен, хайгыылчылап чораан, дайынчы шаңналдарлыг. Халашкан соонда кинематография институдунуң режиссёр факультединге кирген. Ооң башкызы Сергей Юткевич турган.

Дайын үезиниң чалыы назынының дугайын төөгээн киноларын ол бодунуң кол ажылдары деп санаар. «Черлик ары чигири», «Ам Силерниң адынар кымыл?» деп ленталар, Юрий Бондаревтиң романын ёзугаар тырттырган хөй серия-лыг телевидение кинозу «Батальоннар от ажыдарын дилеп тур» көрүкчүлерге таарышкан. Владимир Чеботарёвтуң сөөлгү тырттырган «Дүвүрээзиниг ужудуушкун» деп фильминиң маадырлары кызыгаар заставаларының бирээзиниң вертолётчу-офицерлери, олар—күштүг характерлиг, хүлээлгезин ханызы-биле медереп билир кижилер.

Патриотчу чорукка кижизидилге — Анатолий Усовтуң чогаадыкчы ажылының база кол темазы.

— Дыка хөй кижилерниң амыдыралынга улуг исти арттырган тулчуушкуннар моол кызыгаарга бооп турган 1939 чылда төрүттүндүм —деп, ол чугаалады.— Төөгү эртемниг мен, дайын мурнунуң үезин хөй чылдарда шинчилеп келдим, ооң иштинде Халхин-Голга болуушкуннар база кирип турары билдингир. Киноэпопеяның сценарийин бижип тура, чүгле мергежилим аайы-биле билиглерни эвес, харын дуржулгамдан база чүүлдерни ажыглаар-дыр мен, Шериг кижиниң оглу болгаш, Совет Гаваньга чурттап турдум, ынчан Халхин-Гол болуушкуннарының дугайын бистер, оолчугаштар, оларның киржикчилеринден дыңнап, тынар-тынмас кичээнгейлиг олургулаар бис.

Горький университединиң төөгү факультедин дооскаш, Анатолий Усов ССРЭ-ниң Күркино чанында сценарийниң дээди курстарын дооскан.

— Төөгүнү шын көргүзерин күзээр мен — деп, сценарист демдеглей-дир — Совет болгаш моол дайынчыларының шиитпирлиг ойтур шавыышкыны эжелекчилерниң халыыдаан бажын сериидеткен. Делегейниң ийиги дайынының үезинде Япония ССРЭ-же халдап диттикпээн. Дайын үскүлежиишкинин өөскүткен япон милитаристер-биле тулчуушкуннарга эвээш эвес солдаттар өлүрткен. 1939 чылдың Халхин-Голун көргүзүп тура, кандыг-даа дайынның халаптыын чугаалаксаан мен.

Сураглыг моол литератор болгаш режиссёр Г. Жигжидсүрэн-биле ол үениң тынышын илередип турар аңгы-аңгы кижилерниң — орустарның, моолдарның, японнарның — салым-чолун көргүзер бодаан бис. Херек кырында чурттап чораан кижилерниң элээн хөй овур-хевирлерин кинодан сонуургап болур: улуг шериг начальниги болуп Халхин-Голга бир дугаар «сагыл четтирген» Г. Жуков, И. Сталин, Х. Чойбалсан, комбриг Яковлев, МАР-ның Маадыры Дандар. Оларның бирээзи — шериг корреспондентизи, ооң овур-хевирин сураглыг совет чогаалчы К. Симоновтан үлегерлеп бижээн.

Моол эштеривис-биле кады кылып турарывыс чаа киноэпопея делегейни ядролуг халапче чыгаарын оралдажып турар амгы агрессорларга кичээндириг болурунга идегеп турар бис.

Марина ИСТЮШИНА.
(ПМА)

УТПАЙН ЧОР БИС

Эргим редакция! 1984 чылда Чадааның № 3 школазының онгу клазын 22 комсомолчу доозуп үнген бис. Белеткел клазынга башкывыс Дензинмаа Чамбаловна Монгуш (ол ам Хандагайты школазында) бистиң караавысты ажыдып, эге баштай өөреткен, ооң ачы-буянын кайын уттур бис.

Эге класстарны доосканывыс соонда бистиң клазывысты Зоя Очур-ооловна Оюн удуртуп эгелээн. Школаны дооскуже бистиң-биле ажылдап, бүгү күжүн, билиин үндүрүп келген. (Ол ам Кызылда). Пионерски чылдарывыста каш чыл улаштыр мурнакчы отряд болуп келдивис, школаны шуптувус чедиишкинниг дооскаш, өөренир улус өөренген, бир чамдыктарывыс ажылдаары-биле артып калган бис.

Үстүнде адааным башкыларга болгаш Чадааның № 3 школазының башкылар коллективинге чаагай күзээшкиннерни эш-өөрүмнүң мурнундан бараалгаттым.

Нелля МОНГУШ.
Чөөн-Хемчик район.

Чогаалчының демдеглелдеринден

ТАЛЫМ—ТООЛЗУГ ЧАЙЛАГ

— Даарта даң бажында база катап Талымче барып шефтээр — тараа ажаар бис, коллективтерни бүрүн белеткээр-дир але — деп, секретарь кабинединге телефон дамчыштыр бир-ле кижиге чугаалап олурган.

Талым. Тараа. Ажаар... Тайга-даскыл черге, Тожуга, тараа ажаар, барып-барып шефтээр дээн сөстерни дыңнаарымга, харын-даа тоолзуг боор чорду. Талым — тоолзуг чайлаг.

Ол Талым деп черге, шагда бичии чораан шаамда, үе-черге өөрүм оолдар-биле ойнап-хөглеп, одаг-чадыр аразынга от-кос дег халчып, часогун адып, каттап-тооруктап, коданнап, аңчылар, балыкчылар эдерип: сигеннеп, каш санныг мал хавырып, сөөлзүредир — чайлаг школазынга башкылап-даа чораан чылдарым каракка көстү хонуп кээп тур.

Талым дээрге шынап-ла тоолзуг чараш, кижиниң сеткил-соруу чайгаар-ла чалгынналып келир, Талым чайлаг деп сурагжаан чер чүве. Калбак-Мээс, Дозун-Даг, Төжектиг деп мээстерлиг, ногаан арга-арыглыг, ужук, ээзим, дагларлыг, кыр черден сыстып баткан хемчигештиг чер. Ону Талым дээр. Ол дамырак кара суглуг шөлдүң адаанга барып, тулаа аразынга шалбааланып... ол-ла уу-биле бо черниң улузунуң Улуг-Хем деп адаары Бии-Хемче кире ага берген, чоруу база узун, амыр эвес дамырак боор оң! Бо чараш чаагай хүннээректеп чыдар чайлаг кажан кезээде хадымырлап, каттырып каап чыдар, чазык-чаагай чер.

Шаг шаа-биле турбас, чавыдак көгү-биле турбас деп чүве бо-дур көрбесте дээн бодалым-биле ам бөгүн, каш он чылдар эрткен соонда, секретарьның ол сөстерин дыңнап кааш, хей-аът кирип:

— Талым, тараа, шеф дигилеп олур силер. Кандыг кончуг солун чүве боор, Сыкырбан Ырышович?! Ол шефке киржип көрген болза, мээң үлүүм ында турган чадавас боор?— деп, секретарьдан эгениш чок диледим. Ол хүлүмзүрей хонгаш, шоваа карактарын баскылай каапкаш, сагыш човаан сеткили-биле чугааладыр:

— Харын кады халдып туралы... Чайыңар бар болза. Кылыр-тудар чүве-ле хөй болгай — дээш, секретарь күскү ажыл-иштиң канчаар шыкпарап турарын допчулай сонуургатты. Богда, озалдаң тур бис. Талымга бөгүн доостас болза хоржок, даарта Сайлыг-Холдуң тараазын барып шефтээр — дигилээш, шалып тура халыды.

Тожу күскээр черле ындыг — тоолдап туруп боор: дүүн кежээликтей дүндүйүп, хадымырлап, чаъстай кагылап, харын-даа дүжүрүп кээр чыгап турган. А бо эртен куу туман-биле шугланыпкан тур.

— Чаап туруп берзе-ле ана халап болду!— деп каап, секретарь ажылчы хевин —сапык идиктерин, чаъска кедерин кедипкен, ынай-бээр харангылаан, далаш базып турган.

Шефтээр дээш чыглып турган эрлер ону көрүп кааш:

— Аңнаарынга арай хирелиг-даа болза, эртежизи кандыг-даа аңчыдан дудак чок эр боор оң!— дижип, аңнаардиниңнээр үе чедип келгенин сактып тургулаан.

Тоора-Хем суурнуң ол-бо чүгүнден шефчилер база-ла ажылчын хеп-сынын кеткилепкен, айыырларын, борбаксарбаан туткулаан туман аразында өөрүшкү-хөглүг кээп тургулаан. Олар ам машина-техниказы-биле аъттанышкаш, Арбык паромунга ырышоорлуг халдып келген. Оларның ындыг байырлал шинчилиин кайгаан, паромщик Владимир Петрович Краевский оларны саат чок кежирип каан. Бо таваар бадып чыдар, оожум чараш Бии-Хем (бо черниң чону мону Улуг-Хем дижир), бо харап турар Одуруг даа паромнуң мөгезин магадаан дег шиншиң-не чүве — ийи чүък машиназы, бир чиик кара, чээрби шаа кижи кешкен. Арбыктың алдын-сарыг арга-эзиминиң иштин-биле шефчилер Талымче далаш халдып турган.

Эн-Сугнуң эндергей көвүрүүн машиналар арай боорда эртип турган.

— Бо-даа көвүрүгнү аар, самдар чадыр-ла. Моозун өй шаанда чүге септеп албас совхоз боор бо?! Ооң кол ажыл-агыы чери бо талада болгай. Машина-техника модап эртер. Орук багы орду багындан дора кескү болгай —дээш, секретарь хыйланып, ону хаайынга база кертип ап — чаартылга, эде тургустунуушкун, дүргедээшкин деп үениң негелдезин хензиг чүүлдерден эгелеп боттандырар херек болгай дигилээн, манзаларны көвүрүглей эптей салгылаан турган.

Дарган-Даг баары. Шаанда бо-ла оруктап улус аъттыг халдып турган. Ам көрбеспе, машина-техника, аар, чиик машиналар, мотоциклдер, харын-даа комбайннар, тракторлар дыңмирээн. Арташты ажа халдып кээрге-ле — Талым ана чырыш диди. Ажылыштиң аян ыры дыңмирээн тур. Аңаа аяннаштыр Ыдык-Тайга кырындан самолёттар ажып кээп турлар. Шефчилерниң машиналары Төжектигни куду шууӂуп баткаш, Талымның Калбак-Мээс баарында турлагга кээп доктааган. Талым чайлагның аржаан болган арыг агаарын хөрек долдур тыныгаш, аңаа эргелени харапын тур мен: «Даңгаар эртен хадып келир Талым чайлаг, тайбың чаагай!».

— Че, Талымывыс бо-ла болгай—деп, аңаа база чоргаарланы аарак секретарь база-ла допчулай сонуургады каапты. — «Тоора-Хем» совхозтуң мал, чер ажылывын кол чери — бо-ла Сайлыг-Хөл, Тоора-Хем, Толбул, Эн-Суг. Талым — бо мынчаар. Мында 60 ажыг га сула тараан. Дүжүлү черле шору — сарааттаан, хөпээннээн, көстүп чыдар бо. Бистиң Тожуга чок дээн тараа бо! Толбул, Талым, Эн-Суг —бо мынчаар инек мал азыраарынга чедер тараа. Кезип, болуп, сарааттаан. Ам мону пресстеп тырыыр, кажаалаар. Кыжын кыштагларже сөөртүр. Кажаалавас болза хоржок дивес силер бе — аң, элик-хүлбүс, буур-булан, сыын-мыйгак кыжын арттырбас, малдан артык чиир азалар! Силосту дуу ол кулуудур Талым адаанда салган бис. Бо Талымга үш чыл улаштыр сула тарып турарывыс бо.

— Че, оолдар, хүн бо хире эки турда, Талым тараазын бөгүн холдан үндүрүп кааптаалыңар.

Шефчилер-даа ийи билээш сывыртынып, ийи эдээн астып каапкаш, Талымның тараазын ажаап кирипкен. Кезип каан суланы чамдыктары бөлгеп, бир чамдыктары машиналарга чудурген, бир кезек кижи ону дүжүрүп, сарааттаан, бир чамдыктары пресстеп тыраан — ажыл-даа хайнып-ла үнген. Сыкырбан Ырышович баштаан райком коллективи бир черде, Василий Тамдын-оол баштаан райкүүском коллективи үстүү талазында, орук-транспорт чериниң чолаачылары кым чеңени сөөртүрүл деп чарыш салган кызыг-кыйыг-даа чок ажылдап кирипкен.

Талымның ол тараа шөлүнде бир кодан хой аңгыста четтирдивис дээнзиг амыраан өттап чораан. Ол аныяк хойжулар Данзын Элдепоой биле Ак Харааl оларның кадарган 320 баш хою бо.

Тайга-даскыл Талым чайлаг — тараалаң апарганы, аңчылар, балыкчылар, ивижилер—тараажылар, механизаторлар апарганы —амыдыралда чаартылга, эде тургустунуушкун, дүргедээшкин дээрзин бо Талым-на бадыткап турар-дыр. «Тоора-Хем» совхозтуң 250 баш молдургазы бо Талымга кыштаар. Оларны азыраар 600 тонна суланы мында силостаан.

Совхозтуң бир хоочун малчыны, район Советиниң депутады Кол Чаржынмай төрээн булуңунга шын-на чоргаарланып ийин:

— Тараа, сиген дизе. Талым-на-дыр, сүт-саржаг, эът-чаг дизе—Талым-на-дыр! Мал чеми четчир турда, эът-сүт-даа оваа деп бил.

Талым бажының Калбак-Хадың баарында кара суг кыдыында поварлар Раиса Ширин биле Татьяна Кол дүъштээр деп медээлепкен. Изигленген эрлер ынаар-даа далашпааннар — дүрген болгаш шынарлыы-биле доозарынче-ле кичээнгей салып турганнары ол. Василий Тамдын-оол баштаан райкүүском коллективи Виктор Михайлов, Назын Санаа суглар онаашкан черин доозуп алган: олдур, силерни мурнап каантывыс! дээнзиг хөлес базып бар чораанннар. Тараа дажыглаан чолаачылардан Виктор Балчыр 13 удаа, Анатолий Балган 12 удаа, Илья Ак 8 удаа рейс кылгылаан — база-ла шүүлген мөгелерзиг черге дээр-дегбес базып бар чораанннар.

Шефчилер чепсек-херекселдерин — айыыр, дырбааштарын база-ла дыштандыр чыскаай тургузуп каан. Олар ам омааш, сервээлер-биле чепсегленип берген.

— Ажылдап-ажылдап чиирге, чемниң амданныы дам баар-ла чүве болгай, чооглаңар! — дижип, поварлар аалдыртап тургулаан.

Талым бригадазы шефчилерниң шынгыы чемелээшкининге таварышпас аргазы чок болган. Трактористер Николай Мырлаа, Николай Серен болгаш өскелер тырыыр дээн суланың ара кааpкан, чамдык трактористер мынчага чедир ажылга үнмээн, пресстеп тырыыр машиналар турбушаан. Бригаданың повары Роза Доржулаң черле эрес чаңы-биле амданныг аъш-чемин шагда-ла белеткеп алган, механизаторларны манаан турган.

— Мынчаар озалдап, ажыл үзүп турар чалгаапайларны ындыг амданныг чаагай чем-биле хүндүлээш чоор боор?! Чедир кылбаан ажылын дооссуннар. Ынчаар орта ам чемгергени дээре, аъш-чем-даа улам амданныг болур — деп, ол орта секретарь чурум үрээн чамдык ажылчыннарны чемелээн.

Чемелеткен кижилер шынап-ла буруузун миннип, мыт-баш чок, арыннары, кулактары өрт дег кыскылап, куду көргеш, терезин эмгеш олурупкан. Шынап-ла, буруулуг болган кижиниң боксунче чем-даа канчап ажар деп ван. Чаартылга, эде тургустунуушкун, дүргедээшкин деп үениң дүрүм болган чоптуг негелдези кижи бүрүзүнге хамааржыр. Ону кым-даа ол үеде думчуунга кертип ап олурган.

Ол хүн шеф ажылы чедиишкинниг доозулган. Ооң байырлалынга аът, мөге-даа салып болур. Ынчалза-даа бо удаада чүгле шыдыраа маргылдаазы-биле доозулган. Ол орта делегей чемпиону деп ат дээш Ленинградта «тулчуп» турар бистиң алдарлыг шыдыраачыларывыс Анатолий Карпов биле Гарри Каспаров оларның аттары-биле маргылдаа шыңгыы болуп эрткен. Ам даарта Сайлыг-Хөлдүң тараазын барып шефтээр дижип бедик соруктуг, ырлыг, хөглүг шефчилер тарап чанган:

Даңгаар эртен халдып
келир
Талым чайлаг таан чараш.
Тараа-ногаа тарып, ажаан
Тайбың ажыл таан чаагай!

Л. ЧАДАМБА.

АЖЫЛЧЫН АҢГЫ БОЛГАШ АМГЫ ҮЕ

Күш-ажыл делегейи болгаш бүгү кижи төрелгетен бодунуң төөгүзүнде эң-не харысалгалыг, өскерлиишкиннерлиг үени чурттап эртип турар. XXI чүс чылдың бүдүүзүнде олар хөй санныг эң-не чидиг айтырыгларга таварышкан. Эртем-техниктиг революция кижилерниң хереглелин хандырарынга кончуг улуг аргаларны ажыткан, ооң-биле кады ооң үндезининге дайын чорударының чепсектери сайзырангайжып, черге дешпилгени чок кылыр арганы тургузуп турар. Бөгүн ажылчы чоннарның болгаш оларның организацияларының мурнунда туруп турар ындыг чугула айтырыглар ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының делегейниң ажылчы шимчээшкининиң институдунуң чорудуп турары «Ажылчын аңгы болгаш амгы үе» деп делегейниң эртем конференциязының темазын тодаргайлаан. Ол бодунуң ажылын октябрь 8-те Москвага эгелээн.

Конференцияда ажылчы чоннарның чүс ажыг янзы-бүрү организацияларының төлээлекчилери — ажылчын шимчээшкининиң коммунистиг болгаш ажылчын, социал-демократтыг, лейборист партияларның, революсчу-демократтыг болгаш өске-даа организацияларның болгаш массалыг шимчээшкиннерниң сураглыг ажылдакчылары киржип турар деп, институттуң директору **Т. Т. Тимофеев** дыннаткан. Ужуражышкынга Европа, Соңгу болгаш Мурнуу Америка, Африка, Азия — Оожум океан девискээриниң хөй санныг эртем төптериниң шинчилекчилери болгаш удуртукчулары чедип келген. Ону эрттирериниң идеязы ажылчын шимчээшкининиң янзы-бүрү агымнарының, шинчилел бодалдарының янзы-бүрү угланыышкыннарының талазындан деткимчени алган деп, эртемден демдеглээн. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин удуртулга болдургаш, совет эртемденнер ол тематикага, ооң иштинде ажылчын аңгының эде тургустунуушкунга, ниитилелдиң өйү келген өскерилгелерин боттандырып чорударынга ролюн илередиринге улуг кичээнгейни салып турар.

СЭКП-ниң салганы Тайбыңның программазы, М. С. Горбачевтуң идип үндүрген совет эгелекчи саналдары чүгле ССРЭ болгаш АКШ-тың аразында харылзааларга эвес, харын делегей ниитилежилгезинге чугула деп, Сенегалдың Хамаарышпас чорук болгаш күш-ажыл партиязының ТК-ның Чиңгине секретары **Амат Дансоко** чугаалаан. Биске, Африканың улустарынга, ол эгелекчи саналдар онза ужурлуг. Ону боттандырып чорудары хөгжүп орар чурттарда ядыы-түреңги чоруктуң, экономика болгаш культура талазы-биле хожудангай чоруктуң айтырыгларын шиитпирлээринге кончуг улуг аргаларны ажыдып турар. Ынчангаш бүгү делегейниң улустары М. С. Горбачевтуң болгаш АКШ-тың президентизи Р. Рейганның ужуражышкынынга байыр чедирип турар. Ол ужуражышкын Совет Эвилелиниң тайбың дипломатиязының болгаш делегейниң хөй-ниитизиниң санал-оналының албадаашкынының ачызында бооп болур апарган деп, оратор уламчылаан.

Конференцияга СЭКП ТК-ның секретары **А. Ф. Добрынин** чүве чугаалаан. АКШ-тың президентизи Р. Рейган биле М. С. Горбачевтуң ужуражышкыны эм болур. Ол дугайында дугуржулгаларның мурнунда делегейге ядролуг дайынның айыылын тодаргай боттуг хөделиишкиннерниң аргазы-биле чок кылырының эргежок чугулазының дугайында делегейде бүзүреди илередип турар болуушкуннар болгулаан. Ынчанмыже кижи төрелгетенниң салым-чолу дээш ханызы-биле сагышсыраарының чылдагааннары артып калган. Ужуражышкын совет-америк харылзааларга эки талаже өскерилгелерни болдурар арганы ажыдар, космос болгаш ядролуг чепсектер талазы-биле чогуур түңнелдерни чедип алырынга арганы бээринге ынанып болур.

Ажылчын аңгының байдалынга, ооң хөгжүлдезиниң перспективаларынга эртем-техниктиг революция чаа чүүлдерни кирип турар. Амгы үениң ажылчын аңгызының эртип турары бүгү өскерлиишкиннерниң үезинде кижи төрелгетенниң бурунгаар хөгжүлдезинде кол хөделип турар кол күш ол болуп артып калган.

Бистиң ниитилеливистиң кол социал күжү болур совет ажылчын аңгының дугайында чугаалап тура ооң составында болгаш социал хевиринде ханы өскерлиишкиннер бооп турар деп, А. Ф. Добрынин демдеглээн. Ооң хүрээлени бедик мергежилдиг күш-ажылдың төлээлекчилери-биле улам-на немежип турар. Амгы үениң ажылдакчызынга амыдыралдың бедик негелделиг чоруу шынар болур болгаш бүдүрүлгениң база ниитизи-биле ниитилел амыдыралының айтырыгларын шиитпирлээринге ооң дорт киржиринче чүткүлү улуг.

СЭКП-ниң XXVII съездизи чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедириниң угланыышкынын тодаргайлаан. Ол сорулга ёзулуг-ла революсчу сорулга болур. Маңаа СЭКП совет ажылчын аңгыга быжыы-биле бүзүреп турар.

Эде тургустунуушкун чорудулгазын углап база органызастап тура партия массаларының дириг чогаадыкчы чоруун барымдаалап турар. Чоннуң өзүп турар угаан-бодал, чогаадыкчы күчүзүн демократияны калбартырының, бистиң амыдыралывыстың бүгү талаларын демократчыдарының аргазы-биле долу ажыглап болур. Ооң-биле холбаштыр СЭКП ТК-ның секретары бүдүрүлгеге демократияны дорт хөгжүдериниң (күш-ажылды бригадада кереэзи-биле органызастаары) социалистиг бот-эргелелдиң өске-даа хевирлерин хөгжүдериниң айтырыгларынга, улус депутаттарының Советтериниң болгаш профэвилелдериниң ролюнга доктааган. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң саллары-биле бисте тургустунуп келген ниитилел байдалы чорудуп турар реформалар, эде тургустунуушкун дээш демисел, кескү, чарлыг чорук, шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел кижи факторун идепкейжидеринче, кижи бүрүзү бодун чурттуң ээзи кылдыр билир ындыг байдалды тургузарынче угланган деп ол чугаалаан.

Эртем-техниктиг дешпилгени дүргедиринче угланыышкын социал политиканы чорудулары-биле холбашкан. Ажылчы чоннарның чаагай чоруун кажан-бир шагда эвес, ам бөгүн бедидер дугайында сагыш салышкын эң чугула сорулга. Бистиң амыдыралывыстың барык бүгү талаларында эки өскерлиишкиннерни көргүзүп болур. Ынчалзажок чүгле баштайгы базымнар кылдынган.

Делегейниң ажылчын аңгызының составында Азия, Африка, Латин Америка чурттарының үлүү аажок өскен дээрзин оратор демдеглээн. Оон ыңай ол бүдүрүлгениң болгаш капиталдың интернационализастаашкыны - биле холбашкан чаа үелерни чугаалап берген. Националдар аразының монополисчи комплекстериниң хөгжүдери дээргеле империалистиг-даа күрүнелерниң база ол ышкаш «үшкү делегей» чурттарының хөгжүлдезин хаара тудуп турар делегейниң дарлакчы системазын тургузаар дээни ол-дур. Чаа материалдыг базаны неоколониалисчи дарлалга хайдырып бээр ужурлуг «технологтуг империализмниң» стратегиязы тургустунган. Бо бүгү аажок улуг хемчээлдерде АКШ-тың «неоглобализм» деп адап турары социал өжээннежилгениң политиказы-биле бириккен турар.

Оон ыңай СЭКП ТК-ның секретары империализмниң сайзырадып турары милитаризмге удур демиселдиң айтырыгларынга доктааган. Милитаризмниң экономиктиг хөгжүлдеге-даа, күрүнелерниң политиказынга-даа, ажылчы чоннарның байдалынга-даа бужар бак салдарын сойгалавышаан, марксистерниң шинчилекчи угаадылгазы ооң эргелери дээш, бирги ээлчегде, чурттаар эрге дээш ажылчын аңгының демиселинге шиитпирлиг дуза чедирер ужурлуг. Совет ажылчын аңгы болгаш ооң партиязы тайбыңны камгалаары дээш, термоядролуг дайынны чайладыры дээш демиселди — эң-не кол, даштыкы политиктиг бирги сорулга кылдыр көрүп турар.

Канчаар-даа бодап көөрге, чүнүң-даа мурнунда, ол болгаш өске-даа практиктиг сорулгалар дээш, ядролуг айыылды чайладыры дээш, тайбыңның, угаан-сарыылдыг чоруктуң болгаш чаагай тура-соруктуң күжүнүң күчүзүн көвүдедир дээш демиселге кады ааы ниити хөделиишкиннер, хүндүлежип көөрүнүң кады ажылдажылгазы, доктаамал, ажык чугаа болгаш деӊ эрге ышкаш чүүлдерни бодап албышаан, ажылчын шимчээшкинге деткижилгени болгаш харылзааларны калбартыры дээш туржуп турар бис.

Боо-чепсекти дүжүрери болгаш Оожум океанны ядролуг эвес зонаже шилчидери дээш демиселдиң айтырыгларының талазы-биле Азия-Оожум океан девискээринде чурттарның чамдык лейборист болгаш социал-демократтыг партияларының туружунуң дугайын Чаа Зеландияның Лейборисчи партиязының даргазының бирги оралакчызы **Стюарт Маккаффли** чугаалаан.

АКШ-тың Компартиязының Чиңгине секретары **Гэс Холл** Москвага чыылдырган конференцияның онза чугулазын, эртем-политиктиг болгаш интернационалчы ужур-дузалыын бодунуң чугаазынга демдеглээн. Шак ындыг ужуражышкыннарның эргежок чугулазы амгы үе-чадага ажылчын аңгының практиктиг негелделери-биле дугжуп турарын ол айыткан.

Делегейниң эртем конференциязы ажылын үргүлчүлеп турар.

А. БЕЛИКОВ,
Н. ЖЕЛЕЗНОВ,
СЭТА-ның тускай корр.

ЧУРУКТА: Рейкьявик хоорай.
АФП—СЭТА-ның фотозу.

Фотоатласка тайылбыр

ИСЛАНДИЯ—«ДОШТУГ ЧУРТ»

— Соңгу ужу полюс дээпбээ-биле кызыгаарлажып чыдар Атлантика океанда ортулукту бурунгу шагдан бээр «доштуг чурт» деп адап келген. Курган черниң бо улуг эвес участогу Европа диптен барык 1000 километр ырак чыдар. Эрги болгаш чаа делегейниң аразында агаар оруктары ол ортулукту таварып эртер. Москва — Нью-Йорк аразының эң кыска оруу база ону таварыыр. Исландия ол агаар оруунуң мырыңай ортузунда чыдар.

Исландияны ажытканының дугайында баштайгы дыңнадыглар VIII чүс чылдың төнчүзүнге хамааржыр. Ынчан ирланд монахтар ооң мурнунда билдинмес турган черниң эриктеринге чеде бергеннер. Ындыг-даа болза, ол чурттуң баштайгы ажылыкчызынга норвег шериг начальниги Ингольфр Арнарсон санадып турар. Ол 874 чылда Исландия Республиканың найысылалы — Рейкьявиктиң амгы турар черинге бирги кыштаглалашкынын эттирген. Барын эриктерни дургаар аян-чорук кылып чорупура, ол болгаш ооң кады чораан кижилери бир районну Исландия—«Доштуг чурт» кылдыр адап каапнар. Сөөлзүредир ортулуктуң шуптузун ынчаар адай берген.

Ийи чыл бурунгаар ол чурттуң төөгүзүнге кайгамчык болуушкунну— ортулукка кижилерниң чурттап эгелээниниң 1110 чыл оюн демдеглеп эрттирген. Амгы Исландияда аңаа келген баштайгы кижилерниң салгакчылары — 240 ажыг муң кижи чурттап турар. Хоорай чурттакчыларының барык кезии болгаш чурттуң бүгү чурттакчы чонунуң 40 ажыг хуузу найысылалда мөөңнелген. Национал экономиканың адыры — балык ажыл-агыйы чүс-чүс чылдарның дургузунда исландыларның кол кылыр ижи болуп артып калган. Ам ол күрүне хөреңгиленче кирер хөй орулганың улуг кезиин берип турар. Чижээ, Исландияның даштыкыже үндүр садыглап турар бараанинарының дөрттүң үш хире кезии балык болгаш балык продуктулары болуп турар. Балык үлетпүрүнүң үлүүнге ниити национал продуктунуң бештиң бир кезээ онаажып турар. Ынчангаш исландыларны Европада эң тергиин балыкчылар деп адап турары таварылга эвес.

Исландия — парламентилиг республика. Ооң парламентизи (альтинг) Европада эң-не улуг назылыг орган болур. Республиканың долу хамаарышпас чоруун 1944 чылда чарлаан. Совет Эвилели Исландия-биле быжыг харылзааларны тудуп турар. Европаның соңгу чүгүнде хамаарышпас чаа күрүнени албан ёзузу-биле хүлээп көрген чурттарның бирээзи база ССРЭ болган.

(СЭТА)

АКШ-ТЫҢ ХОЛГААРЛААШКЫНЫ

МАНИЛА. Республиканы ядролуг боо-чепсек чок зона кылдыр чарлаары дээш туржуп турар Филиппиннерниң чамдык хөй-ниити организацияларның баштыңнары чурттуң иштики ажыл-херектеринге Каттышкан Штаттар холгаарлап турар деп медеглээннер. Орта чижек кылдыр амгы үеде Филиппиннерниң үндезин хоойлузунуң төлевилелин белеткеп кылып турар Конституция комиссиязының кежигүннеринче АКШ-тың сенадының ыйыышкын кылыр деп турар оралдажыышкыннарын «Аңг пахалганг малайя» солун бижип турар. Каттышкан Штаттар филиппин улустуң тайбын, хамаарышпас чорук болгаш бот догуннаарының талазы-биле эргелерин каржызы-биле барымдаалап көрбейн турарын патриоттарның медеглелинде демдеглээн.

Филиппиннерниң иштики ажыл-херектеринче АКШ-тың холгаарлаашкынын болгаш бо чуртта америк шериг баазаларының бар болуп турарын сойгалаан чыскаалдар болуп эрткилээн. (СЭТА).

Аяк шайны аартап ора...

ТАЙБЫНЫҢНЫҢ ДЕЛЕГЕЙ ЧЫЛЫНГА

ЭСТОН ССР. Культураның болгаш спорттуң В. И. Ленин аттыг ордуунга болган Чечектер байырлалынга хөй муң таллинчилер киришкен. Тайбының делегей чылынга тураскааткан байырлал «Балтий далай — найыралдың далайы» деп кыйгырыг-биле эрткен. Аңаа Балтий далай чоогунуң чурттарының — Польшаның, ГДР-ниң, Швецияның болгаш Финляндияның төлээлекчилери киришкен.

Ийи хүн дургузунда чечектер композициязының эң эки тургузукчулары аңаа киришкен. Кижи бүрүзү ийи ажылды көргүскен: бирээзи мурнунда кылган ажылын болгаш бирээзин көрүкчүлерниң болгаш жюриниң көрүп турда кылган ажылын көргүскен. Баштайгы композиция «Иеге бөлүк чечектер» деп аттыг, ескези — «Музыка» деп аттыг. Аңаа Эстонияның күрүнениң симфония оркестриниң күүселдезинде Бетховенниң «рояльга, хорга болгаш оркестрге фантазиязын» күүселип турда болу бээр хөөнүү илередир ужурлуг. Кол шаңналды ГФР-ден келген Кай Келер алган. Баштайгы шаңналды эрткен чылдың кол шаңналын алган Швецияда келген Энн-Кристин Димитру, ийиги болгаш үшкү черни база-ла швед Стиг Нильсон болгаш Ивар Форс чаалап алганнар.

Чечектер делгелгезиниң болгаш чечектер композициязының ордуунга чечектерни болгаш чечектер саваларын садып ап болур турган.

ЧУРУКТА: ГДР-ден келген Биргит Трапптың «Иеге боодал чечектер» деп композициязы-биле турары.

Л. МИХЕЛЬСОНИУҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

КӨРҮНЧҮКТЕ КӨРҮШ

Новелла

Чойган-оолдуң кадайы дүн ортузунда туруп келгеш, сайгылгааның аяар чырыткаш, ынай-бээр көргүлээн. Өрээлде улуг көрүнчүктен өске онзагай чүве чок ышкаш болган. Ооң оозу-ла чоп. Чодураа ооң баарынга турупкаңда, шакче сагыш салбайн баар кижи-ле болгай. Бо удаада база-ла эрги «хоочузу» кирип келгени бо. А чүге ынап-ла дүне ооң баарында кандыг-бир ыдыктыг тураскаал ышкаш апарган турары ол, ынчаш? Кижи амытанда чажыттар-ла хөй болгай. Оларның бирээзи бо.

Каш чыл мурнунда Чодураа Чойган-оол-биле өгленип алган-даа болза, мынчага «ыңаа» дээн төл үнүн дыңнаксаза-даа, хей-ле оралдажыышкыннар боон артпышаан. Ооң кадында бакка бак улажып дээн ышкаш Чойган-оглу он беш хонуктай берген.

Арага-дарыга удур мындыг шынгыы демисел чорул турда, ашааның чурум үреп алганы аңаа кандыг-ла-бир билдинмес болуушкун, таварылга ышкаш кылдыр сагындырган. Эмнелгеде кады ажылдап турар эжи Хенче Чойган-оолдуң чүге олче кире бергениң мындаа айтырарга ол хөктүг харыылаан:

— Та, эрлерни кым билир боор. Күзээнин чедип ап чорууру ол ыйнаан.

Ам ону сактып кээрге, билдинмес соруиза ону өле халый бергениг апарган. Шынап-ла, оода эжим Хенчеге чүвениң шынын чугаалап бээр чүвемни, ооң ашаа участок шагаазы-ла болгай дээн бодалы-биле Чойган-оол-биле кады тырттырган чуруунче көре берген.

Ээ-та, Чойган. Хей-ле черге бакташкан-дыр бис, көрем. Оода изиг кижини мени үргүлчү ооржургадып чорааның ышкаш, эптеп-чөптээр чүвени көрем. Мээң-даа база чигенчиимни, херек чок чүве дээш үстүнге тыртынар аан. Ынчангы бакташкан состеривисти бирден-бирээ чокка шээжи-биле чугаалап-даа болур мен. Ынчаар бодамышаан, ол көрүнчүкче чиге көре бээрге, арын-шырайы мүңгак, бажының дүктери өгбейжи бергилээп, ыжыксымаар карактарлыг херээжен олче удур көрүп турган.

Чойган-оолдуң ада-иези малчыннар. Хөй кыстар арасынга өскен чаңгыс оол болгаш, өскелерге турамыккайы кончуг ышкаш көстүр, а чогум кыстар-биле хөөрежи бергенде суг салба, оларның чүзүн-даа билир, чоок эжи ышкаш апаары Чодурааның сеткил-сагышынга орта-ла таарышпас болза-даа, оон эргим, чараш, чазык-чаагай, ажыл-ишчи кижи чок ышкаш кылдыр сагындырып келгилээр минуталар чеже турбаан дээр. Бүдүштүг эки кижи базым бүрүзүнде таварышпас болгай. Ада-иези ынчангаш Чойган-оолду чоокка чедирле «чаңгыс кызывыс» деп частыдар турганында ужур-ла бээ болбайн аан.

Чодураа чаңгыс эвес чыл кады чурттап келген эжиниң ажы-чаңын кымдан-даа артык билири чугаажок.

Чодураа биле Чойган-оолдуң аразында мындыг янзылыг чугаа болган.

— Даарта база Кызыл баар апардым. Чүнү чагыыр сен?

— Кай, мынча дораан бе? Оон чаа келдиң ышкажыл?

— Даргам хуралга баары ол-дур.

— Автобустапса азы самолёттапса канчап баар даргал? Өске даргаларны көөрге, автобус доскан, самолёт манаан-на турар чүве-дир. А сээң дарган чүгле машина дээр кандаай кижил?

— Ажылының аайы ындыг кижи-дир ийин.

— Өске даргалар боттары-даа чолаачылаптар-ла чүве-дир.

— Ол өске даргалар-дыр.

— Ооңга болчуп де?

— Шыны-ла ол-дур.

— Машиназынга урутлар база олурту кааптар дарга ийикпе?

— Чок. Ийилээн-не чоруп турар улус бис.

— Ийилээ де. Мындаа Кызылдан кымны сөөртүп келчик сен?- Уттуптуң бе?

— Ол мээң чаңгыс классчым ышкажыл. Чадаглай берген.

— Ам база сөөртүр сен бе?

— Чадавас...

Бо удаада Чойган-оолдуң чаңгыс классчызы Шуружук, шынап-ла, аргажок чадаглаан болган. Часкы дыштаныылга эгелээни-биле ыңай-бээр аргышкан өөреникчилер, башкылар билеттерин баш удур-ла дүрт кылганнар.

Шуружуктуң садып алган чүү-хээзүн бажынынга чедиржип бергеш, Чойган-оол гаражка халдып келген. Машиназын тургузуп турда, гараж таңныылы Машпакпан аңаа уткуштур кылаштап келгеш, чугаалаан!

— Менди-чаагай чордуңар бе, Чойган?

— Менди-ле.

— Шуружук сээң машинаңдан дүшпестеди за? Аас-кежиктиг кыс-тыр ам, че силерни аныяктарны-даа чүү дээрил аан.

Ындыг состерден Чойган-оолдуң баары халаш кылган. Мындаа чаа Чодураа база сезиниг состер эдип турду, а ам бо Машпакпанның чүзүл? Чодураа маңаа чораны ол эвеспе?

Чойган-оол бажыңынга кирип кээрге, Чодураа көрүнчүк баарында турган. Чонаада чолаачы менди-чаагай чораан бе дээш, уткуштур чүгүрүп кээр боду бо удаада бук-даа дивээн. Харын-даа көрүнчүк иштинде карактарын ыжыды ыглап алган херээжен-биле кайгажып турганныг болган.

— Менди-чаагай турдуң бе, Чодур?— деп, Чойган-оол шала дувук үн-биле айтырган.

— Сен ышкаш чүгле думчуун бодап чурттап чоруур эвес. Аңаа турдувус-ла. Ынап-ла бажыңынга чедиртип каар магалыг-ла кадын тыпты берген чүве-дир. А мен база-ла думчуум бодап — деп чоруй, ыглапкаш, үнеле халаан...

Чодураа хондур кедбээн. Угбазы суг ийи-ле бажын ажылдыр боорга, Чойган-оол ону сурбаан-даа.

Суббота хүнү турган. Ужуру болза ол Чодураа-биле малчын ада-иезинге чедер ужурлуг турганнар.

Эжик халырт дээн соонда, Шуружуктуң ашаа Миша бо кирип келген. Менди солушкаш, Миша хөөреп үнген:

— Мээң чадаглаан кадайымны сөөртүп экелгениң дээш четтирдим, Чойган. Оон башка час дүшкен, кода-хоорай черде кандыг кайгалдар чок деп бодаар сен күжүрүм. Хөөкүй, кады кырааным, тыппайн чораан-на чүвем — дээнсе чүвүр ылдыртыш экеп берди. Анаа өөрбейн чүге өөрүүр мен...

Эжишкилерниң кайызы-даа кылаң-карага хөөн чок-даа болза, бо удаада үрде көрүшпээн алышкылар дег, удур-дедир сөс октажып, улаа-дараа дашкаларын божудуп олура, Чойган-оолдуң «түүкезинче» халдап кирипкеннер. Ооң соонда чүү болганын Чойган-оол орта-ла билбес болган. А шынында ол эзирээш, эки Мишага кээп ыалып эгелээн. Менээ чүвүрүң көөргеттиңдиң, сээң ооң орлун калыр сөөлдак-тыр он деп чалчаан-даа. Машазы дезип, бажынынче маңнаптарга, соондан алгы-кышкы-биле сүрүп орда, участок шагаазы таварышы берген...

Думчук дээрге дириг амытан бүрүзүнде бар чүве ышкажыл. Чойган-оолду чүгле думчуун бодаар сен дээш хомулатканым буруу болду. А угбам дээрге «Кажып чоруур апарган бүдүүлүк кыс сен бе?» дээш ийи кулаам коңгалап кагды. Ындыг-мындыг бак чүве ынай-ла турзун ам. Дөмей-ле Чойган-оол бөгүн үнүп келир. Дөмей-ле мээн ынакшылым Чойган-оол ышкажыл дээн бодалы-биле Чодураа, каттырарга, улуг көрүнчүкте аас-кежиктиг херээжен ону оттунуп, ооң өөрүшкүзүн үлежип турганныг болган.

Д. МОНГУШ.

ЧОНАР-ДАШ

Хумагалыг тыва черим
Хуулгазын чонар-дажы, чонар-дажы
Алдындан аар, мөңгүнден мөөн,
Аскым-кежии маны хажы, маны хажы.
Чазап суйбап орарымга,
Чаражымның чалгы дег хоюг, хоюг.
Ынчангаштың чонар-даштан
Ынакшылдың мөңге оду изиг, изиг.
Кедээр каарга, доңмас эъдим,
Кезип чиирге, төнмес эъдим, төнмес эъдим —
Чонар-дашка, чонар-дашка
Човум нүүрүн, чуртум каазын сиилип каар мен.

К. КУДАЖЫ.

АМЫДЫРАЛЧЫ БОДАЛ

Баштак

Бистиң коллективте таакпыга сундулуглар эвежок, харын-даа херээжен улус безин бар. Таакпыга эң-не «ынактарның» санынга мен база кирип турдум. А мээң кадайым ооң чыдынга безин хөңнүм чок дээр. Улуг оглум таакпы тыртпас, авазын деззээн кижи. Кадайым менээ таакпы садыпас, аңаа чарыгдаар көпеек түңнеспас. «Ажы чок ажыг ыш ышкажыл, акша-хөпеек чашканнава» — дээш, болганчок-ла мени кончуп, сургаар орар. А мен таакпылаарын каяын чеже-даа оралдашкаш, черле чадашкан мен. Ажы-биле чугаалаарга, аъш-чемден эвес, бир-ле дугаарында таакпыдан аштаар апарган кижилер мен ийин. Үш дүн ортузунда суг таакпылаксааш, ынап-ла турар мен.

Кадайымның чугаалаары ышкаш, таакпы карман как-талырынга салдарлыг чорду. Хонукта ийи хап «Беломорну» тыртыптар мен. Улусче сунуп, таакпылажырга, оон ораньчок көвей чарыгдаттынар. Ынчап кээрде, айда таакпыга каш акша үнерин бодап көрүңер лаан. Кадайымның сүмезин ёзутаар чоорту кээшпеже шил, чээн мен. Оон бир хапта өртээ каш борбак чес көпеек-ле болгай. Бак чапанның, сөөлгү үеде ол магазиннерге үнместээн.

Бир-ле катап кээшпем артынын ораап орумда, бажым иштинге амыдыралчы тулган бодал төрүттүнген: таакпыны кым-даа харамнанмас, ону дилээрге, кижиниң кым-даа кочулавас.

Менээ ёзулуг ажыктыг арга ол болу берген. Ажылдаар черге эш-өөрнү сартыктап тура думчуум кургатпастадым. Бажыңга база кудумчуга тыртар чүвени эрткен-дүшкен улустан колданып алыр апардым. Удуур өрээлимде орун адаанда улуг саазын хааржакта янзы-бүрү марканың таакпылары үргүлчү долу чыдар. Таакпы дилээрни, ону чырыктай каапкарым дег, менээ чаңчыл апарган.

Сөөлүнде барып, кады ажылдаан турар эштерим «Камналгалыг кижи» деп мени шоодуп адап турарын дамчыыр чугаа кулактарымга чедирип экелген. Сеткил-сагыжым пашты ажыр хөөрээн сүт дег, дойлуп, хайнып келгеш, ийи-үш хондур таакпыларын безин уттупкан болган мен. Ол-ла хевээр ааска хоранныг ыштыг «одаг» салырын кагдым. Ону каары мээң бодап чорааным дег эвес, амыр чүве чорбадыве. «Даңзазы чок — таакпызырак чораадым» човзачыг-даа, кээргенчиг-даа чораан-дыр ийин. Хайлыг-ла таакпыны!

В. ХОМУШКУ.
Кызыл-Мажалык.

БУРУНГУ ЧООСТАР

Волга хемниң бажында Князево суурнуң чурттакчызы Н. Родионова маңаваан «дужут» чыып алган. Огородунга ажылдап турган, черниң иштинден мөңгүн 32 чоосту ол «казып» алган.

Наталья Петровна тыпканы олчазын Калининградта Төөгү-архитектура болгаш литература музейиниң эртем ажылдакчыларынга чедире бээрге, олар тывылган акшаларның төөгү талазы-биле солун болуп турарын демдеглээн. Ол чоостар 1721—1771 чылдарга хамааржыр болган. Петр I үезинде кылган чоостар ховар арткан болуп турар.

Шыгжаарга үр болу берген мөңгүн чоос акшаларның дугайын чүгле чижеглей таап болур. Мындыг таап бодаашкыннар бар. Он сески чүс чылдың чеден чылдарында Пугачевтуң башталгазы-биле тура халыышкын көдүрлүп үнген. Шыдалдыг-шыырак кижилер ол үеде акша-мөңгүнүн эки үелер келгижеге чедир черге шыгжап турган. Бир болза мөңгүн чоостарның ээзи бодунуң хөреңгизин черге шыгжаар чаңчылдыг турганы база магат чок.

М. АМАЕВ.

ХЕРЭЭЖЕННЕРГЕ ЧЕЧЕК БЭЭРДЕ

Херээжен улуска кандыг чечек бээрин чамдык эр кижилер эки-ле билбес болур. Ынчангаш чечектер талазы-биле тускай эртемниг Е. Я. Юдаевага сөстен берээли.

— Тудусканыңар чечек ол кижиге өөрүшкү болзун деп бодаар болзуңарза, ону таарыштыр шын шилип алыры чугула.

Аныяк уруглаарга янзы-бүрү өңнүг, хевирлиг бедүүн букетти берип болур, чечектер чедир чазылбаан болза, бо удаада улам эки болур ийик. Чидиг кызыл розаны ынак кижизинге бээр, незабудкаларны, анютины глазки деп чечекти кажан ол бир черже аъттанып чоруп турда, сунуп болур силер.

Улгады берген херээжен кижилерге бээр букет чечекти шын шилип алыры чугула. Чидиг өңнерлиг, сырый чечектерден бо удаада чайлаар апаар. Чаңгыс сорттуң чечектеринден кылган букетти (хризантемалар, розалар, гвоздикалар дижик), оларга тутсуруп сүмелеп турар бис.

Аарыг кижиге кээп чораап, чечек бээрин шиитпирлеп алган болзуңарза, хөлүн эрттир чыттыг болгаш чырык, ак өңнүг чечектер албаңар. Чүге дизе, чамдык улустуу-биле алырга, ак өң — кажыыдал өңү болуп турар, а дыка чырык өңнер — аарыг кижиниң нерв системазынга күзенчиг эвес салдарлыг боон болур.

Чечек шилип алырынга бергедээр болзуңарза, ак-кызыл өңнүг чечектерден шилип алыңар. Ол кайы-даа байдалда таарымчалыг.

Кудумчуга чечекти соок хаттан, хүн караандан камгалаар сорулга-биле саазынбиле ораай туткаш, куду баштандыр ап чорууруп сүмелеп турар. Ынчалзажок кажан чечекти тыпсырда, ораап каан саазынны, целлофанны ап кааптарын уттуп болбас болгаш ону солагай холуңарга тудуп тыпсыр силер. Чүге албан солагай хол-биле? Ужуражып келгеш, херээжен кижи хол сунар болза, эпчок байдалга таваржып болгай силер.

ХООЛУРГАК ЧАШПАН

(БАСНЯ)

Аалда малга, кижиге-даа
Ажыы биче, хоолуу чок
Чазый-чилби, турамыккай
Чашпан чурттап чораан иргин.
Арбай биле кызыл-тастың
Аразынга сыннып алгаш,
Тарылганың шөлүн орта
Таваар мандып өзүп келген.
Ажаалданың «экизинден»
Амдыы чашпан аажок өскеш.
Арбай биле кызыл-тасты
Аартыктап эгелеп-тир.
«Мен чок болза силер ийи
Медээжокка өзер туржук,
Чырык хүн-даа көрбес силер
Чыттыр базып, таптап каарлар».

• • •

Чашпан харын ховузунга
Чалчырткайнып орар ыйнаан,
Кожаларның ажыын билбес
Хоолургактар оон дора.

Д. ОНДАР.

КРОССВОРД

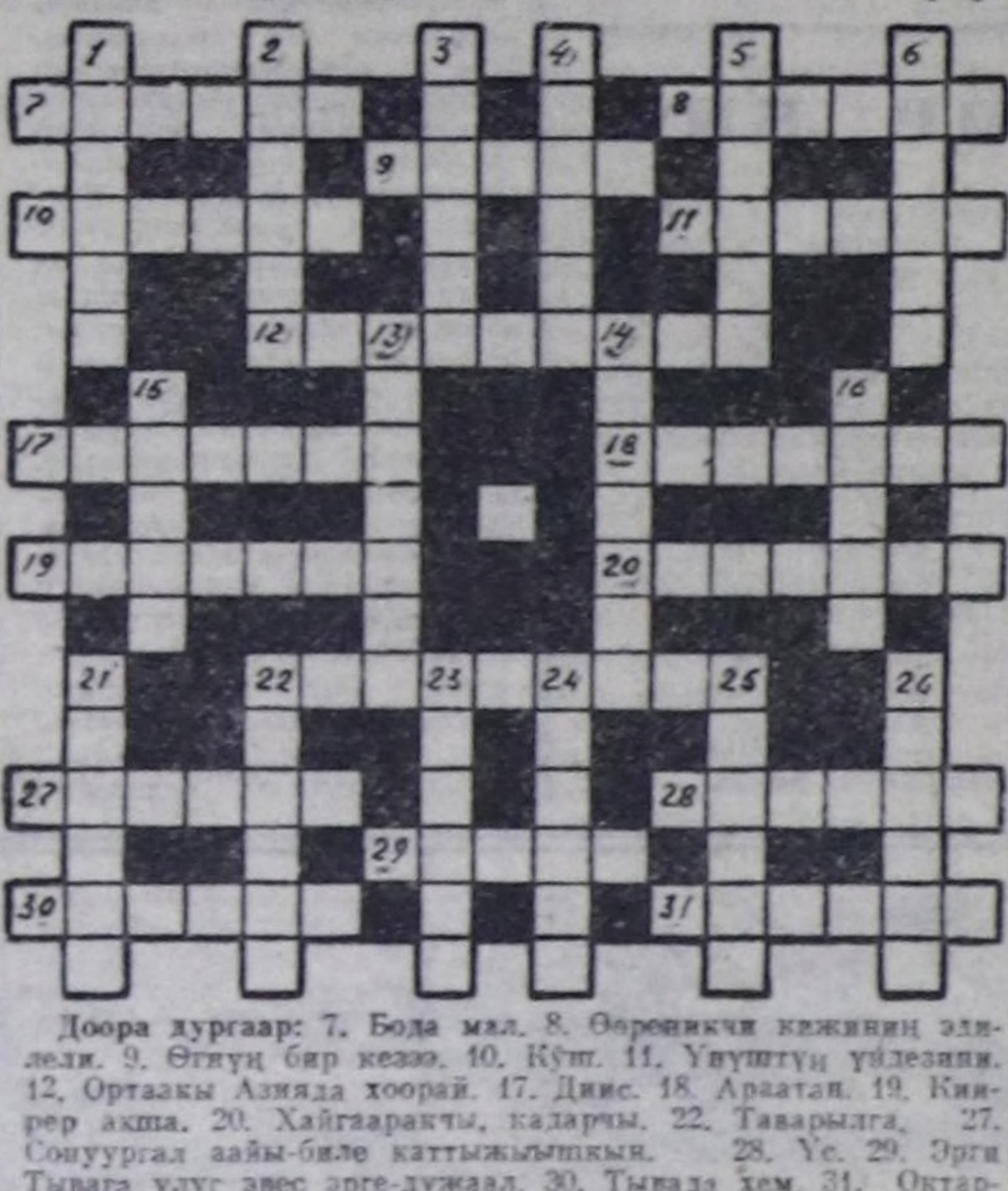

Доора дургаар: 7. Бода мал. 8. Өөреникчи кижиниң эдилели. 9. Өгнүң бир кезээ. 10. Күш. 11. Үнүштүң үрезини. 12. Ортаакы Азияда хоорай. 17. Диис. 18. Араатан. 19. Киирер акша. 20. Хайгааракчы, кадарчы. 22. Таварылга. 27. Сонуургал аайы-биле каттыжылышкын. 28. Үе. 29. Эрги Тывага улуг эвес эрге-дужаал. 30. Тывада хем. 31. Октаргай бүдүмели.

Узун дургаар: 1. Чидириг. 2. Хеп кезээ. 3. Истелге чорудулгазының киржикчизи. 4. Тыва национал чем. 5. Черге, чада. 6. Совет чогаалчы, очулдурукчу. 13. Кызылда кинотеатр. 14. Садыг дерии. 15. Шээр мал. 16. Үнелиг металл. 21. Маргылдаа, чарыш. 22. Амытаннарның бир иштики органы. 23. Аът чедирикчизи. 24. Эрии, шаажы. 25. Байыр. 26. Мал маңының бир хевири.

Кроссвордту Н. БАЗЫР тургускан.

ОКТЯБРЬ 4-ТЕ ҮНГЕН КРОССВОРДТУҢ ХАРЫЫЗЫ

Доора дургаар: 1. Ажылчын. 4. Бады. 5. Очур. 7. Ода. 9. Чадыг. 10. Тапсы. 13. Тарак. 18. Аңчымаа. 20. Аржаан. 21. Даалга. 22. Чылгычы. 25. Нарын. 26. Ордан. 28. Хонук. 31. Ине. 32. Шары. 33. Орун. 34. Кадыргы.

Узун дургаар: 1. Алдын. 2. Лүндүп. 3. Начын. 6. Чыда. 8. Кара. 9. Чадаган. 11. Аңчылар. 12. Самбыра. 14. Кожамык. 15. Маңчы. 16. Хадын. 17. Час. 19. Хат. 23. Арга. 24. Инек. 27. Лапчын. 29. Сорук. 30. Карты.

ТВ

ОКТЯБРЬ 11-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 —«Ыраккы ортулуктуң чажыды». Мультфильм. 9.15 — Уран-чечен кыска фильмнер. 10.30 — «Чалат-тергелиг кижи». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 10.50 — Делегей болгаш аныяктар. 11.25 — Күрүнениң Н. Осипов аттыг үлегерлиг орус улусчу оркестриниң концерти. 11.55—12.00 — Медээлер. 14.30 —Медээлер. 14.50 —«Кедээ горизонтулар». «Бүгү-ле чүве оруктан эгелээр». Док. фильм. 15.40 — «Найрам». Дааглыг Шорияның национал байырлалының дугайында. 16.20 — С. Аксаков. Амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының арыннары. 17.30 — «Испанияның незин чорааш». Киноочерк. 17.40 — П. И. Чайковский. Оркестр-биле альтага концерт. 18.25 — Мультфильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 —ТТ-ниң болгаш БЭ радиозунуң орус улусчу хөгжүм херекселдериниң академиктиг оркестриниң концерти. 19.20 — «Дүргедээшкин». Телекөрүкчүлерниң чагааларынга харыылар. 19.50 — Телекөрүкчүлерниң дилээ-биле. Уран-чечен фильм. «Бистер адааңда ат салдывыс». 1-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 —Ол-ла фильмниң 2-ги сериязы. 22.50 — «Таджикистанның доштуг меңгилери». Док. фильм. 23.15 — 23.30 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15—«Совет Армия. Иркутск-Пинскиниң гвардейжи армиязы». Док. фильм. 8.35 — А. Куприн. Амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының арыннары. 9.20 — Музыка. П. И. Чайковский. 10.20— «Кызыл чурукчу». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.30 —Эртем болгаш амыдырал. 11.00 — Д. Свифт. Амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының арыннары. 12.00 — Ниити биология. 9 класс. Кылымал шилилгениң чогаадыкчы ролю. 12.30 — Төөгү. 4 класс. Капиталистиг фабрикада. 13.00 — Физика. 10 класс. Электри энергиязын бүдүрери болгаш дамчыдары. 13.30 — Орус чугаа. 14.00 — «Чүге сен, арыг, бодаңы бердиң». Эртем-тайылбырлыг фильм. 14.20 — Кижи. Чер. Октаргай. 15.05—15.10 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Улусчу театрның сценазында». К. Кудажы — «Он бир». Ак-Довурак хоорайның Культура ордуузунуң шии коллективиниң тургускан шиизи. 19.20 —Телемедээлер. 19.30 — «Алая тевү». Программада: Медээлер. «Октябрь 12 —Кедээ ажыл-агый ажылдакчыларының хүнү». Профэвилелдиң секретары, республиканың агроүлетүр комплекизиниң профэвилел обкомунуң даргазы А. Т. Сотпа дамчыдылгага киржир.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Золушка». Мультфильм. 20.15 — «Уттундурбас музыка кежээлери». Болгарияда дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35 — ССРЭ-ниң Күрүнениң симфониктиг биче оркестриниң концерти. 22.35 —23.10 — Чурукчулар дугайында чечен чугаалар. РСФСР-ниң улустуң чурукчузу К. Рождественский.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Оъаар

Республикага шокар булуттаар. Чаъс чагбас. Соңгу-барыын чүкче углай хаттың дүргени секундада 7—12 метр. Дүне агаарның температуразы 9—14 градус соор. Хүндүс 11—16 градус чылыг болур.

Кызылга шокар булуттаар. Чаъс чагбас. Соңгу-барыын чүкче углай хаттың дүргени секундада 7—12 метр. Дүне агаарның температуразы 8—10 градус соор. Хүндүс 11—13 градус чылыг болур.

КИНО

ОКТЯБРЬ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Бесконечная история»** 11.20, **«Женихи»** 9.30, 15.00, 18.40, **«Вот моя деревня»** 13.10, 16.50, 20.30 (уаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Чегемский детектив»** 11.00 15.50, 17.40, 19.30 (уаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: **«Тайна мадам Вонг»** 15.00, 17.30, 19.30 (уаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Осторожно — Василёк!»** 9.40, 15.00, **«Девочка ищет отца»** 11.10, 13.10, **«Завещание»** 16.30, 18.20, 20.10 (уаткан) шактарда.

СОНУУРГАКТАРГА

Мачу-Пикчуну кым тыпканыл?

Перуда Кордильер дагларында бажыңнар артынчыларын «Инкилерниң читкен хоорайы» деп адап турар, ол Латин Америка диптеэ эң-не бурун шагның хоорайларының бирээзи турган. Кижиниң уран-шевер холдарының бодараткан ол кайгамчык чараш чүүлдү көөр дээш аңаа чылдың-на чүс-чүс туристер кээп турар. Чартыы буступ калган бугаңнарлыг, чурттаглга бажыңнарлыг бурунгу кудумчулап кылаштап чорааш, үешагның хоюглап каапканы чадаларны өрү чоктап чыда, ол хоорай дугайында улус чүгле 75 чыл мурнунда билип каан дээрзин бодаар кижи эвээш боор. Оон чурттакчылары бир-ле билдинмес чылдагаан ужуундан (испан эжелекчилерге үдүр индейлерниң маадырлыг демиселиниң үезинде-даа чадавас) ону каапкаш чораан, ынчангаш бурунгу хоорай Мачу-Пикчу элээн каш чүс чылдарда амгы цивилизациядан «чаштыл» чыткан.

«Инкилерниң сөөлгү найысылалының» баштайгы ажыдыкчызы болза АКШ-та Пель университединиң профессору Х. Бингам деп албан ёзузу-биле санаттынып турар. Боливарның хостакчы походтарының төөгүзүн шинчилеп турааш ол 1911 чылдың июльда Перуже чорупкан, ынчан ол Мачу-Пикчу болгаш Уайна-Пикчу дагларының эдээнде, эртер аргажок шыргай арыг иштинде бурунгу шагның тудугларын тып алган. 2700 метр бедикте бустугулап калган хөй-ле бажыңнар бар болган. Эртемден хоорайны чанында дагның ады-биле адап каан.

Хоорайны ажытканынга хамааруштыр эвээш эвес чүүлдер, номнар үнген. Ынчалзажок хөй-хөй эртемденнер ол темага база катап эглип келгеннер, чүге дээрге ол кайгамчык ажыдыышкынның юбилейи чоокшулап келген. Бингамның Перуже аян-чоруунуң ыракта мурнунда-ла үк черниң чурттакчылары хоорай дугайын билир турган деп медээлер билдинип келген. Эрткен чүс чылдың ортан үезинде чурттакчылыг черлер аразынга орук баштакчылары болуп турган индейлер ону билбес арга чок турган. Куско хоорайже эң кыска орук чогум-на харын Мачу-Пикчунуң девискээрин таварыыр турган.

Бингам база-ла үк черниң чурттакчыларының дузазы-биле хоорайны тыпкан. Оларның бирээзиниң адын Бингам блокнодунга бижип каан болган. Ол дээрге Куско чоогунга чурттап чораан Мельчор Ортеага-дыр. Ол «инкилерниң читкен хоорайының» турар черин делгереңгей чугаалааш, кандыг коклалар-биле аңаа чедип болурун тайылбырлап, айтып берген. Ол дээш Ортеага «харам чок» шаңналды—бир акшаны алган. А ажыдыкчының алдарын американ эртемден бодунга шиңгээдип алган.

Африкан маугли

Бир чыл бурунгаар Угандаын өл-шык арга-арыындан бичии оол тып алган. Эмчилерниң кылган түңнелин ёзугаар алырга, ол аңаа элээн каш чыл чурттаан боор турар. Ооң назы-харын чүгле чоокшуладыр адап болур: 4—7 чыл. Роберт деп адап алганы ол оол бабуин-сарбашкыннарның азыралынга турган хевирлиг: кажан ону тып алганда, чүгле дөрт даяктап кылаштаар турган. Аңаа кылаштаары, дөрт турары азы олуруры дыка берге болган. Ооң бодунга эң-не таарымчалыг байдал — буттарын дыгдыныл алгаш олурары. Роберт хеп кедеринге ам-даа чаңчыкпаан, дораан-на ушта сеп каантар. Чүве чугаалавас, аңаа-ла ыглаан хевирлиг үн үндүрер. Уруглар бажыңының ашкарын-хепкерип болгаш өске-даа ажылдар кылып турар улузунче ол шуут сагыш салбас хевээр. Чиг ногаалар болгаш кат-чимистер чиир, аът-сиген болгаш будук бүрүзү дайнаар. Кижилерниң амыдыралынга ол чаңчыга берип болур деп чугаалаарындан эмчилер дадагалзап турар.

Төтчеглекчилерге бербес дээш

Африкан чермик чааннар дыка угааныг болгаш хайгаараачал боор турарлар. Олар бодунуң чүгле камгалалдыг чериниң шын кызыгаарын тергиин эки билир эвес, ында көңгүс-ле айыыл чок байдалда турарын база билирлер. Төтчеглекчилер чамдыкта бажында хоранныг согуннар-биле чааннарны өлүргеш, сөөлүнде келгеш азыглаарын адырып алыр сорулга-биле чыдып чытсын дээш каапкаш баар турган. Оон чүү болган деп?! Өске чааннар боттарының өөрүнүң сектерин көрүп кааш, оларның азыглаарын сый соккулап каатар ийикпе, азы чара шаккылап каапкаш чоруй баар болган. Олар төтчеглекчилерни ынчаар олча чок кылдыр арттырып каап турарлар.

16,5 ай уламчылаан

Кайгамчык рекордтар аразында амдыызында ажыр «бастынмайн» турар бир рекорд бар. Ону ...ийи муң ажыг чыл бурунгаар, бистиң эрага чедир үжен ийи чылда тургускан боор турар. Бо куда хөй-ле хонук уламчылаан. Он алды ай чартык үе дургузунда ол уламчылаан. Өг-бүле тудуп турган Александр Македонскийге болгаш персид хаанның уруунга ол дойга 10 муң ажыг кижи беш чүс хүнүнүң дургузунда байыр чедирген.

Бо кудага «Гиннесстиң рекордтар номунуң» редакторларының турбааны билдингир.

(СЭТА).

ШЫН Редакцияның адрези:
667000. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3, Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн болганда 2-32-75 телефонче долгаар
Солун неделяда 6 катап үнер.
Чагыг № 3378.
Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—01171.